

Het excellentietraject

Discussies over wetenschap, onderwijs en de universiteit

Rudolf Dekker

copyright: Rudolf Dekker

Uitgave: Panchaud Amsterdam

ISBN: 978-90-820779-4-0

www.panchaud.nl

Vormgeving: www.muskunst.nl

Illustratie omslag: Anand Mahabier

Het excellentietraject

Discussies over wetenschap, onderwijs en de universiteit

Rudolf Dekker

Panchaud
Amsterdam
2015

Inhoud

1. Inleiding	7
2. Discussie	11
3. Onderzoeksfraude	15
4. NWO	21
5. Tuchtrect	29
6. Onderwijsfraude	31
7. Visitaties	35
8. Bestuurders	39
9. Vastgoed	47
10. KNAW	51
11. Status	55
12. Studenten	61
13. Studieleningen	67
14. AIO's	71
15 Commercialisering	75
16. Profilering	81
17. Privatisering	85
18. Bureaucratisering	89
19. Centralisering	93
20. Internationalisering	99
21. Digitalisering	107

22. Juridisering	115
23. Science in Transition	119
24. Kritiek	123
25. Toekomst	129
Afkortingen	133
Literatuur	135

1. Inleiding

Universiteiten halen de laatste jaren regelmatig de voorpagina van de Nederlandse dagbladen en altijd gaat het om slecht nieuws over zaken als onderzoeksfraude, ondermaats onderwijs en stiekeme fusies. In een stroom van artikelen en ingezonden brieven zijn de laatste jaren deze en andere kwalen en gebreken van het hoger onderwijs aan de orde gesteld. De berichtgeving wekt de indruk dat de Nederlandse universiteiten op instorten staan. Talloze studenten, medewerkers, onderzoekers en docenten hebben op barsten in het bouwwerk gewezen. Is in die barsten een patroon te herkennen? Wat hebben uiteenlopende zaken als fusies, fraude en flexwerk met elkaar te maken? En waar gaat het naartoe? Bestuurders en politici vinden dat zij de weg banen voor excellente top-universiteiten. Steeds meer wetenschappers en docenten zijn er echter van overtuigd dat het voor hen uitgezette traject rechtstreeks naar de afgrond leidt. Aan de hand van een aantal recente publicaties zal hier een overzicht van concrete problemen worden gegeven. Af en toe wordt er teruggegrepen op discussies en voorspellingen uit de afgelopen vijftig jaar. Voor zover mogelijk wordt verband gelegd tussen individuele fraudezaken, verslechterend onderwijs en andere aangedragen kwesties. Aan het woord komen hierna vooral studenten, wetenschappers en docenten, die over hun ervaringen hebben geschreven in vluchtige media als kranten, weekbladen en weblogs.

Over één ding zijn vriend en vijand het eens: er verandert zoveel op de universiteiten dat er sprake is van een kantelpunt. Wat nu plaatsvindt, is de derde golf van grote veranderingen in een halve eeuw, en deze kan alleen begrepen worden door ook de twee eerdere

in beschouwing te nemen. De eerste radicale omslag vond plaats in 1971 met de invoering van de Wet Universitaire Bestuurshervorming (WUB) na enkele jaren van studentenonrust, inclusief de Maagdenhuisbezetting in Amsterdam. De WUB gaf de universiteiten een democratische structuur, waarbij wetenschappelijk medewerkers en studenten meebeslisten over beleid en bestuur. Tegelijkertijd kregen de universiteiten beroepsbestuurders in Colleges van Bestuur, om het sterk groeiend aantal studenten meer professioneel in goede banen te leiden. De elite-universiteit werd vervangen door de massa-universiteit, want iedere Nederlander moest kunnen studeren. Nederland moest een kenniseconomie worden. ‘Kennis is het nieuwe Slochteren’ werd de slogan. Het universitaire landschap werd verbreed, omdat ook enkele technische hogescholen tot universiteiten werden verheven, zoals de Technische Hogeschool in Delft en de Rijks Landbouwhogeschool in Wageningen.

Het tweede omslagpunt vloeide voort uit het veranderende politieke klimaat in Nederland in de jaren 1990. Geleid door de nieuwe inzichten van het neo-liberalisme werden allerlei overheidsdiensten geprivatiseerd of omgevormd tot semi-publieke bedrijven. Dat moest volgens deze ideologie ook gebeuren met de universiteiten. Al in 1986 wees PvdA-prominent Arie van der Zwan de weg: de universiteiten moesten eigen vermogen krijgen, voor eigen risico gaan investeren in nieuwe studierichtingen en de ruimte krijgen voor een flexibel personeelsbeleid. Van der Zwan was in 1965 oprichter van de politieke beweging Nieuw Links, bekeerde zich tot het vrije-markt-denken, mislukte als bestuurder van warenhuis V&D en werd daarna hoogleraar Ondernemingsbeleid en Management aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Van der Zwans neo-liberale

ideeën vonden gehoor, terwijl de democratische hervormingen uit de jaren zestig gezien gingen worden als ballast. Er kwam in 1997 een nieuwe wet, de Wet Modernisering Universitair Bestuur (MUB), die werd doorgevoerd door PvdA-minister Jo Ritzen. De macht op de universiteit kwam nu geheel te liggen bij beroepsbestuurders. De wetenschappers werden gereduceerd tot ondergeschikten, die moesten doen wat hen van bovenaf werd bevolen. Er kwamen bovendien Raden van Toezicht om als een soort Raad van Commissarissen de universiteit nog meer op een echt bedrijf te laten lijken.

Protesten waren er nauwelijks. De meeste wetenschappers schikten zich gewillig, want ze waren murw gemaakt door bezuinigingsrondes in de jaren 1980. Hier en daar werd wel gereageerd, zoals in *Erasmus Magazine*, huisblad van de Erasmus Universiteit Rotterdam: ‘Rond 1970 ging de democratisering van de universiteit gepaard met heftige discussies. Nu het omgekeerde gebeurt, wordt in alle toonaarden gezwegen. Toch is de huidige ontdemocratisering niet minder ingrijpend. Binnen een paar maanden van Poolse landdag tot Tsaristische autocratie, om het nog eens in historische termen samen te vatten. Het leven vóór en na de MUB verschilt aanzienlijk. Oude vaardigheden blijken plotseling waardeloos te zijn. Aan debat-techniek en kennis van het vakgroepsreglement kan niemand zich meer vastklampen. Maar ook de gevaren liggen al op de loer. Besturen zonder checks and balances is heel riskant’. Voorspeld werd dat binnen enkele jaren een parlementaire enquête naar de universiteiten onvermijdelijk zou zijn.

Sinds de invoering van de MUB hebben de universiteiten grotere problemen en meer affaires gekend dan gedurende de kwart eeuw dat zij bestuurd werden onder de WUB, of zelfs sinds hun oprich-

ting, een eeuw of langer geleden. Dat er nog steeds geen parlementaire enquête is gehouden, komt dan ook vooral doordat het in andere sectoren nog veel erger mis ging en gaat. Zo waren er wel enquêtes inzake de Bouwnijverheid (corruptie in de bouw), Srebrenica, het Financiële Stelsel (de banken), de Woningcorporaties, en de Fyra (de van de rails genomen trein). Veel kwesties betreffen de gevolgen van privatisering en deregulering, die ook bepalend zijn voor de huidige ontwikkelingen in wetenschap en onderwijs.

2. Discussie

Ook zonder parlementaire enquête werd af en toe de vraag gesteld wat er op de universiteiten verkeerd ging. Chris Lorenz publiceerde in 1993 *Van het universitaire front geen nieuws*. Hij wees op de kwalijke effecten van de groeiende bureaucratisering en de toenemende scheiding van onderwijs en onderzoek. In hun boek *De toekomst van de universiteit* gaven Peter Baggen en Ido Weijers een jaar later goedbedoelde maar naïeve adviezen als ‘leg geen uniform onderwijsstelsel op’ en ‘maak universiteiten niet afhankelijk van de markt’. Veel scherper was Gérard van Tillo van wie in 2005 *Dit volk siert zich met de toga. Achtergronden van het academische onbehagen* verscheen. Van Tillo verwerkte zijn ervaringen als hoogleraar Theologie aan verschillende universiteiten en publiceerde het boek na zijn emeritaat. Chris Lorenz maakte in 2008 nogmaals de balans op in de bundel *If you're so smart, why aren't you rich? Universiteit, markt en management*. Zijn conclusie is dat de ‘bureaucratische nachtmerrie’ erger is dan men zich vijftien jaar eerder had kunnen voorstellen. Hij stelde vast dat de universiteit veranderd was in een slagveld gedomineerd door het New Public Management (NPM), de gedachte dat de publieke sector gemoderniseerd moet worden naar bedrijfsmatig model. Het NPM bevordert in de woorden van Lorenz ‘carrière, opportunisme, de “wil-tot-niet-weten” en de tendentiële verdwijning van de universitaire openbaarheid’. In hetzelfde jaar publiceerde René Boomkens, hoogleraar Cultuurbeschouwing aan de Universiteit van Amsterdam, *Topkitsch en slow science. Kritiek van de academische rede*, waarin hij eveneens liet zien hoe groot de gevaren van de ‘bedrijfsmatige universiteit’ zijn.

Enig effect hadden deze boeken niet. Daarom publiceerden Willem Halffman en Hans Radder in 2013 ‘Het academisch manifest. Van een bezette naar een publieke universiteit’ in het filosofietijdschrift *Krisis*. Ze beginnen met de veelzeggende constatering dat de universiteit is bezet ‘door de veelkoppige wolf van het management’. Een jaar later stelden Ad Verbrugge en Jelle van Baardewijk een bundel samen *Waar toe is de universiteit op aarde? Wat is er mis en hoe kan het beter?* met twintig sterk uiteenlopende bijdragen, die in een nabeschouwing worden samengevat in de wel erg milde conclusie dat nadenken over ‘onderzoeksdesign en methodologie’ noodzakelijk is ‘wil de interactie van macht, kennis en moraal tot een productieve mix leiden’. De beschouwingen van academici zijn als regel abstract en hun aanbevelingen bestaan vaak uit dit soort algemeenheden. Er is een groot verschil met de groeiende stroom opinie-stukken, ingezonden brieven en weblogs, die veel scherper van toon zijn en concrete voorbeelden van misstanden aandragen.

De kritiek die door René Boomkens, Chris Lorenz, Gérard van Tillo en anderen wordt geuit, is in eigen kring vaak onwelkom. Klaas van Berkel, hoogleraar in Groningen, noemde Van Tillo bijvoorbeeld ‘een mislukte en gefrustreerde hoogleraar’. Wie met zo’n argumentum ad hominem een collega in diskrediet brengt, sluit elke discussie uit. Eigenlijk is er helemaal geen sprake van een discussie, want de universitaire bestuurders en managers zwijgen sinds jaren als het graf. Het is typerend dat er niets over de boeken van Boomkens, Lorenz en anderen is terug te vinden op de verder zeer uitgebreide website van de branchevereniging Vereniging van Universiteiten, doorgaans aangeduid als VSNU, naar de afkorting van de vorige benaming, Vereniging van Samenwerkende Nederlandse

Universiteiten, die 1986 werd opgericht na het ter ziele gaan van de Academische Raad, een adviesorgaan van de regering, dat meestal advies moest geven over reeds genomen besluiten.

Van de zelf-evaluaties die soms door bestuurders moeten worden gemaakt valt evenmin veel te verwachten. In 2001 moesten de universiteiten zelf-evaluaties maken over de invoering van de MUB, vijf jaar eerder. De Colleges van Bestuur en de Raden van Toezicht waren zeer tevreden over hun eigen functioneren en hun onderlinge samenwerking. In het rapport *De bezinning op de MUB* werden ten eigen behoeve aanbeveling geformuleerd als deze: ‘versterken van het integraal management’ en ‘de decanen meer “tools” geven’. Als bestuurders al wat van zich laten horen, dan doen ze dat bij voorkeur in eigen kring, zoals in het tijdschrift *HO Management*. HO staat voor Hoger Onderwijs en het blad is door de uitgever voorzien van de aanprijzing dat het managers ‘voorziet van tips en trucs’. Het blad biedt veel inzicht in de in zichzelf gekeerde wereld van het universitaire management.

Inzicht in de wereld van het onderwijsmanagement biedt ook het boek *Leiden met liefde* uit 2011, waarvoor Chris Tils tientallen onderwijsbestuurders interviewde. Tils schetst het beeld van ‘de nieuwe onderwijsbestuurder’, die onder meer ‘uitmuntend integer’ is en ‘voorbeeld gedrag’ toont. Eén van de geïnterviewden is Bert Molenkamp, die zich uitvoerig beklagt over de schandelijke manier waarop hij was behandeld door het televisieprogramma *Zembla*, dat een aflevering wijdde aan misstanden in de door hem bestuurde zestig scholen tellende Amarantis Onderwijsgroep. Frappant detail is dat een paar maanden na het verschijnen van dit boek Amarantis failliet ging, waarna een onderzoekscommissie constateerde dat Molen-

kamp als een zonnekoning had geregeerd over zijn onderwijskoepel en het bestuur tal van ‘ongepaste gedragingen’ ten toon had gespreid.

Bij hoge uitzondering gunt een manager buitenstaanders een kijkje in de wereld van het universitaire bestuur, zoals faculteitsdirecteur M.J. Bassie, die een boek schreef over een door hem geleide reorganisatie aan de Katholieke Universiteit Brabant. Hij laat zien dat er ook binnen het management permanent strijd wordt geleverd en hoe er op papier ‘een wereld werd geschapen die nauwelijks tot niets met de werkelijkheid te maken had’. Bassie besluit zijn boek met de constatering: ‘Ik ben het zat en heb met het schrijven over de reorganisatie deze periode opnieuw herbeleefd, en dat is mij niet altijd goed bekomen, als ik eerlijk ben’. Van het boek bevindt zich slechts één exemplaar in een openbare bibliotheek, die van de Tilburg University, zoals de naam van deze instelling thans luidt.

3. Onderzoeksfraude

Onderzoeksfraude is het onderwerp waarmee de Nederlandse universiteiten in de afgelopen jaren het meest in het nieuws zijn gekomen. Er is inmiddels een lange lijst van frauderende wetenschappers die de krant hebben gehaald. De bekendste delinquenten zijn Diederik Stapel (Tilburg), Roos Vonk (Nijmegen), Mart Bax (Vrije Universiteit), Don Poldermans (Erasmus Universiteit), Dirk Smeesters (Erasmus Universiteit), Margriet Sitskoorn en Henk Jan Breukink (Universiteit Utrecht), Peter Nijkamp (Vrije Universiteit), Elke Geeraerts (Erasmus Universiteit) en Pankai Dhonukshe (Universiteit Utrecht). Deze wetenschappers traden in de voetsporen van de psycholoog René Diekstra, die in 1996 zijn hoogleraarschap aan de Universiteit van Leiden neerlegde na de ontdekking van zijn groot-schalige plagiaat. Deze zaak deed veel stof opwaaien. Dat juist een vertegenwoordiger van een in hoog aanzien staand beroep fraudeerde was schokkend, temeer omdat Diekstra een populaire media-psycholoog was. Binnen de universitaire wereld was een zaak van deze omvang iets nieuws. Er bleek zelfs geen goede begripsomschrijving van plagiaat in de wetenschap te zijn. Opvallend genoeg ging er van de zaak Diekstra geen afschrikwekkende werking uit. Gevallen van plagiaat en fraude komen de laatste jaren in andere landen eveneens regelmatig aan het licht. Duitsland kent een hele reeks van schandalen, waarbij ook vooraanstaande politici betrokken waren.

Als oorzaak van fraude met publicaties en verzonnen of gemanipuleerde onderzoeksresultaten wordt vaak gewezen op publicatiedruk, want wetenschappers worden beoordeeld op hun ‘output’: het aantal gepubliceerde artikelen per jaar. Hoewel er in de pers veel

is gespeculeerd over de psychische gesteldheid van Dieksta, Stapel en andere frauderende wetenschappers, wordt de schuld doorgaans gelegd bij 'het systeem'. Het systeem is een machine waarvoor niemand verantwoordelijk wil zijn. Toch wordt het systeem wel door mensen in werking gehouden. Iedere wetenschapper wordt jaarlijks door de beoordelingsmolen gehaald. Er wordt vermoed dat er veel meer frauderende wetenschappers zijn dan het dozijn dat de pers haalde. Schattingen zijn nattevingerwerk, maar zo'n tien procent van alle wetenschappers zou zich aan dergelijke praktijken schuldig maken, en bijna iedereen geeft resultaten of formuleringen wel eens een duwtje in de 'goede' richting, of publiceert elkaar overlappende artikelen.

Een minder bekend aspect van de publicatiedruk is dat leidinggevend hun naam zetten boven artikelen die geheel door een ondergeschikte, vaak een promovendus, zijn geschreven. Dat wordt zo nodig door intimidatie afgedwongen. Soms wordt medewerkers zelfs verboden om ook maar een letter onder eigen naam te publiceren. Dit is een verborgen maar wijdverspreide vorm van fraude, die echter moeilijk is vast te stellen, want een ondergeschikte onderzoeker zal niet zijn carrière op het spel zetten door deze gang van zaken openbaar te maken.

De reeks van fraudezaken was in 2013 de aanleiding voor een debat over de 'dolggedraaide wetenschap' (NRC 2-11-13). De werkgroep Science in Transition benoemde publicatiedruk als een 'perverse prikkel', die het wetenschappelijk bedrijf corrumpert. Initiator Huub Dijkstra, staflid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), stelde expliciet vast: 'Zolang ze wetenschappers blijven beoordelen en belonen op een beperkt aantal

indicatoren, bijvoorbeeld het aantal gepubliceerde artikelen, werk je wangedrag in de hand' (NRC 8-1-14). Toch is niet iedereen hiervan overtuigd. Marcel Levi, decaan van de Medische Faculteit van de Universiteit van Amsterdam, zei in huisblad *Folia Magazine* (26-3-14): 'Hun punt over de ontwrichtende werking van publicatiedruk ervaar ik niet zo. Vooral minder succesvolle wetenschappers klagen over dit systeem.' Zoals gewoonlijk brengt een aanhanger van het systeem kritische collega's graag in diskrediet door ze af te schilderen als mislukkelingen, zonder op de argumenten in te gaan.

Veel artikelen publiceren is tegenwoordig een voorwaarde om carrière in de wetenschap te maken. Hoe meer hoe beter, uiteraard, en bij voorkeur in 'toptijdschriften'. Wat toptijdschriften zijn, wordt vastgesteld door de nieuwe wetenschap der Bibliometrie, die onder meer door citaties te tellen de wetenschappelijke waarde van een tijdschrift bepaalt. Op grond daarvan worden ranglijsten gemaakt, waaraan grote waarde wordt gehecht. Zonder publicaties in toptijdschriften komt een beginnende wetenschapper nergens. Voor gevestigde wetenschappers, zoals René Diekstra en Diederik Stapel, is er ook een bonus voor zulke publicaties, namelijk een verhoogde kans om onderzoek gefinancierd te krijgen, met name door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Diederik Stapel heeft met zijn frauduleuze publicaties een moderspoor door de wetenschap getrokken, dat door anderen moet worden opgeruimd. Zijn collega's moeten namelijk uitzoeken welke artikelen door hem zijn besmet en dus moeten worden teruggetrokken. De bibliometristen wassen ondertussen hun handen in onschuld, zij tellen alleen, en hebben geen benul van de inhoud van de artikelen die ze tellen. Stapel heeft ook grote menselijke schade

aangericht, want hij heeft de carrières van zijn medewerkers en promovendi in de knop gebroken. Veel vakgenoten zijn verontwaardigd dat hij slechts 120 uur werkstraf kreeg (Volkskrant 1-7-13). Dat hij vervolgens een goed verkopend boek over zijn eigen affaire schreef en als mediapersoonlijkheid bekender werd dan ooit, verbaasde onder meer columniste Rosanne Hertzberger, die hem op een receptie tegenkwam: ‘Dat je de boel zo bij elkaar kan liegen en bedriegen, dat je je collega’s, promovendi, studenten en je vakgebied in zijn geheel zoveel schade kan toebrengen en dat je dan nog steeds ongehinderd kan rondwandelen in Nederland en naar borreltjes kunt gaan en dat je boek dan gewoon een bestseller wordt’. Het is ‘een middelvinger naar je slachtoffers opsteken’ (NRC 15-6-13). Willem Koops, hoogleraar Psychologie in Utrecht, hoopte dat Stapel zijn royalties ter beschikking zou stellen ‘als bijdrage in de kosten van de door hem veroorzaakte schade’ (ABG nr. 96, 2013).

Diederik Stapel heeft uiteindelijk zijn ware bestemming bereikt: Bekende Nederlander. Zijn autobiografie, *Ontsporing* uit 2012 is op de website van de Koninklijke Bibliotheek (Picarta) voorzien van de volgende aanbeveling: ‘Een aanrader voor iedereen die de mens wil leren kennen achter een van de grootste illusionisten op wetenschapsgebied’. Een foto van Stapel sierde de omslag van het weekblad *Vrij Nederland* (16-11-13).

De zaak van Peter Nijkamp, hoogleraar Economie aan de Vrije Universiteit is interessant, omdat deze duidelijk laat zien hoe een individuele wetenschapper het systeem kan uitbuiten. Het begon met een anonieme klacht over het proefschrift van zijn promovenda Karima Kourtit, nadat het al was goedgekeurd door de promotiecommissie. Onderdeel van de aanklacht door de klokkenluider was

dat het hier ging om ‘text recycling’. Een speciaal hiervoor in het leven geroepen onderzoekscommissie bekeek het proefschrift nogmaals, maar het kritische rapport hierover werd door de Vrije Universiteit geheim gehouden en voorzitter Pieter Drenth distantieerde zich van de door het universiteitsbestuur gemaakte samenvatting: ‘Er zijn details weggevallen, die voor een goed begrip van deze kwestie van belang zijn’ (NRC 11-1-14).

Niet veel later bleek dat het werk van Kourtits promotor Peter Nijkamp zelf evenmin door de beugel kon. Onderzoek door *De Volkskrant* toonde aan dat Nijkamp in bijna zestig procent van zijn artikelen hele stukken uit zijn eigen werk kopieerde zonder dit aan te geven (Volkskrant 8-1-14). Ook *NRC Handelsblad* bracht dit nieuws groot op de voorpagina: ‘Topeconoom VU pleegde zelfplagiat’ (NRC 11-1-14). Soms bestonden hele alinea’s uit wat genoemd ging worden ‘zelfplagiat’, hoewel ‘text recycling zonder bronvermelding’ de lading beter dekt. De productie van Nijkamp was inderdaad verbluffend. In 2011 publiceerde hij elke drie dagen een artikel. Hij stond nummer één op een wereldranglijst van economen, en met zijn 5.398 artikelpagina’s was hij wereldkampioen publiceren in zijn vakgebied. Die ereplaats had hij mede te danken aan de instelling waarover hij jarenlang de skepter zwaaide, de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek.

4. NWO

De Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) speelt een centrale rol in de fraude in de wetenschap, zoals die tegenwoordig plaatsvindt. Peter Nijkamp kan hierbij als voorbeeld dienen. In 1996 kreeg Nijkamp de Spinozapremie, ook wel de Nederlandse Nobelprijs genoemd. Dat is een geldbedrag van 2,5 miljoen euro uit de fondsen van NWO. Met dat bedrag kan de laureaat onderzoekers inhuren en zijn naam zetten boven alle artikelen die zij publiceren. Vervolgens werd Nijkamp in 2002 voorzitter van NWO en hij bleef dat zeven jaar lang. Uitgerekend hij heeft dus zijn stempel op het Nederlandse wetenschapsbedrijf gedrukt, terwijl de perverse prikkel van de publicatiedwang door zijn beleid voortdurend sterker werd. Nijkamp pleegde fraude om maximaal te profiteren van het systeem dat onder zijn eigen verantwoordelijkheid werd ontwikkeld. Hij kan vergeleken worden met een bankbediende die zijn eigen bank berooft. In strafzaken weegt zo iets zwaar, maar in de wetenschap wordt dit aspect zelfs niet in beschouwing genomen. Op de website van de Vrije Universiteit wordt Peter Nijkamp nog altijd aangeprezen als 'onze hoogste hoogleraar': 'Altijd nieuwsgierig naar wat hij niet begrijpt, boort Peter Nijkamp steeds nieuwe onderwerpen van onderzoek aan. Die groeien dan vaak uit tot een bloeiend wetenschapsterrein'. Op de Vrije Universiteit beseft men nog niet wat wetenschapsjournalist en fysicus Arnout Jaspers concludeerde, 'dat hier iemand zijn eigen keizerrijkje in de wetenschap mocht stichten, waarna het jaren duurde voordat iemand durfde te zeggen dat die keizer geen kleren aan heeft' (www.npowetenschap.nl). De wetenschappelijke waarde van Nijkamps werk wordt door vakge-

noten laag ingeschat. Arnoud Boot, hoogleraar Economie aan de Universiteit van Amsterdam, schreef: ‘de betreffende ranglijst met hoeveelheid publicaties, waar Nijkamp bovenaan staat, laat geen verband zien met toppublicaties’. ‘Universitaire bestuurders moeten weg van puur kwantitatieve maatstaven. Herkauwen van eigen werk is hiermee meteen van de baan’ (NRC 10-1-14).

De Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek speelt een centrale rol in het systeem van de perverse prikkels. Het budget van NWO omvat een vijfde van het totale Nederlandse onderzoeksbudget, en de wijze waarop NWO dit geld verdeelt, heeft geleid tot een grote verspilling van tijd en energie van Nederlandse wetenschappers. De ene helft verspilt zijn tijd met het indienen van aanvragen, die bijna allemaal worden afgewezen, de andere helft verspilt zijn tijd in commissies, die dezelfde aanvragen moeten beoordelen en ze daarna bijna allemaal afwijzen. Het animo om aanvragen in te dienen neemt natuurlijk zienderogen af. Ook het animo om in zulke commissies te gaan zitten, wordt snel kleiner. NWO moet daarom actief werven. Vrouwelijke wetenschappers wordt op de NWO-website voorgeloude: ‘Toch kan het u voordelen opleveren om zo’n rol op u te nemen: vergroting van uw netwerk, inzicht in beoordelingsprocedures en verbetering van uw bestuurlijk track record’. NWO noemt het zelf, inclusief drie intrigerend puntjes: ‘een kijkje achter de schermen...’

Wat er bij NWO achter de schermen te zien is, kan niet vrolijk stemmen. Bart Nooteboom, emeritus hoogleraar Innovatiebeleid, zat in zo’n NWO-commissie en zag met eigen ogen de tekortkomingen bij de beoordelingen van voorstellen. Hij wilde opstappen, maar liet zich overhalen lid te blijven, met als argument dat hij dan

‘van binnenuit’ voor verandering kon pleiten. ‘Ik heb toegestemd, maar had er achteraf spijt van, want verandering bleef onmogelijk’ (Volkskrant 22-9-14). Hij is niet de enige die spijt heeft van dergelijke wetenschappelijke collaboratie, maar toch wordt dit zelden openlijk toegegeven. Daniël Lakens, universitair docent van de afdeling Human-Technology Interaction van de TU Eindhoven, stelde vast ‘dat het najagen van potjes meer geld kost dan het oplevert’. Maar, vervolgt hij: ‘Niemand durft er iets van te zeggen’ (NRC 25-7-13).

De grote subsidies komen tegenwoordig niet meer van NWO, maar van Europese instellingen, zoals de European Science Foundation (ESF) en de European Research Council (ERC). De bureaucratie van Europese instellingen is die van NWO in het kwadraat en de kritiek erop heeft, althans buiten Nederland, navenante dimensies aangenomen. Het Europese Human Brain Project (HBP) heeft een miljard euro toegewezen gekregen, maar meer dan honderd neurowetenschappers hebben in een open brief aan de Europese Commissie geklaagd over het slechte management, de ondemocratische structuur en de verkeerde prioriteitenstelling van het project. De kern van het hersenonderzoek is gemarginaliseerd, het geld gaat om politiek-economische redenen vooral naar high-tech en supercomputers. Verschillende vooraanstaande wetenschappers zijn reeds teleurgesteld uit het project gestapt. Het is duidelijk dat smijten met een gigantische som geld geen gigantische vooruitgang in de wetenschap garandeert (Ulrich Schnabel, *Die Zeit* 2014).

De problemen van het NWO-systeem komen duidelijker aan het licht naarmate deze instelling langer functioneert en meer geld te beheren heeft gekregen. Er heeft in 1988 een veelbetekenende naamswijziging plaatsgevonden. Eerder heette deze instelling na-

melijk Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek (ZWO). Het 'zuiver' is uit de naam verdwenen, en dat was een indicatie voor een nieuwe koers, gericht op economisch belang, maatschappelijke vraag en toepasbaarheid. Terzijde, NWO staat los van TNO, de Nederlandse Organisatie voor Toegepast-Natuurwetenschappelijk Onderzoek, een instituut voor de toepassing van wetenschappelijke kennis in de praktijk. NWO heeft sinds de naamswijziging in 1988 een sterk sturende werking binnen de wetenschapsbeoefening gekregen. Bart Nootboom constateerde dat het NWO-systeem bepaalde scholen of stromingen binnen de wetenschap bevoordeelt. De rationele-keuze sociologie, die aansluit bij economische theorie en wordt beoefend in Utrecht en Groningen, verdringt daardoor de sociologie die wordt bedreven aan de Universiteit van Amsterdam, die op inzicht en begrip is gericht.

De bureaucraten van NWO bedenken telkens nieuwe manieren om origineel en doelgericht onderzoek tegen te houden. Eén daarvan is de introductie van verplichte 'matching'. Er wordt alleen een beurs toegekend als een andere subsidiënt meebetaalt, die weer eigen eisen stelt. Voor NWO is haalbaarheid belangrijker dan originaliteit en innovativiteit bij het beoordelen van onderzoeksvoorstellen. Willem Trommel, hoogleraar Beleids- en Bestuurswetenschappen aan de Vrije Universiteit, maakte duidelijk dat het beleid van NWO 'volledig ontspoord' en 'failliet' is: het is te duur, het is oneerlijk, en het stimuleert risicoloze wetenschapsbeoefening (Volkskrant 6-9-14). Interdisciplinaire voorstellen vallen al helemaal buiten de boot in dit systeem (Volkskrant 22-9-14). Leonie Janssen-Jansen, hoofddocent Planologie aan de Universiteit van Amsterdam, merkt op dat veel afwijzingen gebaseerd zijn op formele gronden, en dat er vaak wordt

geconcludeerd dat een plan goed en subsidiabel is, maar dat het geld op is. Dat argument voorkomt een inhoudelijke discussie. In haar geval bevatte het NWO-oordeel over haar voorstel grote inhoudelijke en feitelijke onjuistheden. Ze maakte bezwaar en dat werd gegrond verklaard. NWO nam dat oordeel echter niet over. Het vervolg was een gang naar de rechter, terwijl NWO inderhaast een integriteitscommissie oprichtte (Volkskrant 10-9-14). Eenzelfde verhaal vertelt Bé Breij, universitair hoofddocent Klassieke Talen aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Haar voorstel haalde de hoogst mogelijke scores, maar werd toch niet gesubsidieerd (Volkskrant 7-6-14). Jos Engelen, voorzitter van het Algemeen Bestuur van NWO reageerde op het artikel van Leonie Janssen-Jansen door erop te wijzen dat NWO 'steeds in dialoog met haar stakeholders' is (Volkskrant 12-9-14). Het is een van de uitzonderlijke gelegenheden waarbij een bestuurder van een wetenschappelijke instelling op kritiek reageert, zij het pro forma en niet inhoudelijk.

Een ander probleem van het NWO-subsidieregime is dat het ten koste gaat van enkele essentiële onderdelen van wetenschapsontwikkeling die niet voor subsidie in aanmerking komen. Daarom worden onderzoeken en proeven niet meer gerepliceerd en daardoor hetzij bevestigd of gefalsificeerd (Maarten Keulemans, Volkskrant 1-12-12). Te vergelijken met het herhalen van experimenten zijn boekbesprekingen door vakgenoten. Ook dat wordt gemeden, want het is tijdrovend en zinloos, omdat recensies niet meetellen in de publicatiestatistieken. Ook het vinden van 'referees' om bij tijdschriften ingediende artikelen te beoordelen wordt voor uitgevers moeilijker. Referees moeten steeds beter betaald worden om ze over te halen iets op papier te zetten, waardoor als bijeffect wetenschappelijke

tijdschriften duurder worden. Het kost tijd, gebeurt anoniem en het is zinloos voor een carrière. Referees worden er alleen beter van wanneer zij via een anonieme beoordeling een concurrent kunnen benadelen, alweer een perverse prikkel in de wetenschap.

Lieke Peper, verbonden aan de Vrije Universiteit, legt nog eens uit hoe NWO de gang van zaken in de wetenschap compleet op zijn kop heeft gezet: 'In mijn taakomschrijving staan richtlijnen: hoeveel AIO's ik moet afleveren, hoeveel extern geld ik moet binnenhalen, hoeveel artikelen ik jaarlijks moet publiceren'. De richting van het wetenschappelijk onderzoek wordt niet meer bepaald door de nieuwsgierigheid, de intuïties of de creativiteit van de wetenschappers, maar door de ambtenaren van NWO: 'Welk type onderzoek kan ik gefinancierd krijgen, en wat kan ik daarbinnen doen?' zijn de leidende vragen geworden. Er is tegenwoordig minder ruimte voor gedegen langlopende onderzoeksprojecten, waarvan de uitkomst onzeker is, maar die misschien iets prachtigs opleveren. Haar conclusie is duidelijk: 'Het systeem is verworden' (NRC 4-1-14).

Pleun van Arensbergen, promovenda aan de Vrije Universiteit, vertelt eenzelfde verhaal. Zij heeft zelf geen ervaring met het indienen van aanvragen, want dat mag pas na een promotie. Een promotievoorstel wordt tegenwoordig ingediend en voorgekookt door een hoogleraar. Zij wil liever niet 'springen door een hoepeltje' door in de volgende NWO-ronde te voldoen aan een extra toelatingseis voor een wetenschappelijke carrière. Bovendien is het deelnemen daaraan een loterij met veel nieten, want de kwaliteitsverschillen tussen aanvragen zijn zo klein dat andere factoren de doorslag geven, zoals subjectieve interviews met de kandidaten. Voor het opbouwen van een cv is het nodig niet één keer, maar wel vier of

vijf keer door dat hoepeltje te springen. Behalve de inhoud van een project weegt het 'track record' van de aanvrager zwaar mee. Zo'n track record is een optelsom van toegekende eerdere aanvragen. En dan gaat het niet alleen om aanvragen voor zichzelf, maar ook om projecten voor nieuwe promovendi. Door de grote nadruk op het track record vindt ook in dit opzicht een filtering plaats die losstaat van de wetenschappelijke inhoud. Van Arensbergen voorspelt: 'het systeem gaat barsten' (Volkskrant 22-9-14).

Wanneer het onderzoeksbudget van NWO weer door universiteiten zelf beheerd zou worden, zou de opheffing van het ambtelijk apparaat van deze instelling alleen al genoeg arbeidsplaatsen vrijmaken voor onderwijs aan pakweg 10.000 studenten op jaarbasis. Voorlopig moet NWO echter doorgaan met het arbeidsintensieve werk om er jaarlijks ruim 600 miljoen euro doorheen te jagen. Het uitgeven van zo'n bedrag is nog niet zo eenvoudig voor een instelling zonder wetenschappelijke kennis, en daarom zijn er manieren verzonnen om het geld met grote bakken weg te werken, zoals de Spinozapremie, waarmee in een klap tien miljoen euro per jaar de deur uitgaat. Toch is het te simpel alleen naar NWO als boosdoener te wijzen. De manier waarop deze instelling overheidsbeleid uitvoert, verschilt niet van de belastingdienst of van de politie, en de problemen bij de uitvoering van de taken zijn vergelijkbaar.

5. Tuchtrect

Dat er wat aan de toenemende onderzoeksfraude moet worden gedaan is duidelijk. Met vooruitziende blik richtten de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), de Vereniging van Universiteiten (VSNU) en de Nederlandse Organisatie van Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) in 2003 een nieuw orgaan op: het Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit (LOWI). Het LOWI geeft adviezen 'inzake klachten over schendingen van wetenschappelijk integriteit'. De geanonimiseerde adviezen van het LOWI worden op de website van de KNAW gepubliceerd. Nu er eenmaal een officiële instelling voor bestaat, vinden steeds meer wetenschappers de weg er naartoe. Voorzitter van het LOWI, Kees Schuyt, kwam tot de conclusie dat er een echt tuchtrect voor wetenschap moet komen, zoals dat ook bestaat voor medici (Volkskrant 1-12-14). Volgens hem moet er 'een scherper geformuleerde code' komen en 'meer ruimte voor het LOWI', dat een bindend advies moet kunnen geven. Het LOWI zou dan het hooggerechtshof van de wetenschap worden.

Een vraag die nog niet werd gesteld, is of het tuchtrect moet worden uitgebreid naar de verantwoordelijke bestuurders en toezicht-houders in het hoger onderwijs. Er is immers een lange lijst van tekort schietende en opgestapte bestuurders en toezichthouders. Dat was al eerder vertoond, bijvoorbeeld bij de bankencrisis van 2008. Johan Graafland, hoogleraar Economie, Onderneming en Ethiek aan de Universiteit Tilburg vond dat er toen wel had moeten worden ingegrepen: 'Uit falend toezicht volgt schuld', schreef hij, in de eerste plaats voor de Nederlandsche Bank, en in het bijzonder de president

daarvan, Nout Wellink (NRC 24-12-13). Nout Wellink is inmiddels al vele jaren toezichthouder van de Universiteit Leiden. Universitair toezicht is echter een wassen neus en het is niet waarschijnlijk dat toezichthouders ooit ter verantwoording worden geroepen. Wel vindt de politiek dat er beter toezicht nodig is en daarom krijgen toezichthouders in de (semi-)publieke sector voortaan de helft meer salaris (NRC 15-11-13; 2-12-14). De voorzitter van een Raad van Toezicht krijgt voortaan 26.000 euro in plaats van 17.000 euro, de leden krijgen zesduizend euro meer dan eerst.

Of dat daadwerkelijk tot verbetering leidt, is de vraag. Misschien moet er een Autoriteit Wetenschap en Onderwijs komen. De Autoriteit is immers het antwoord op alles (NRC 1-11-14). In elk geval zijn er al heel wat Autoriteiten opgericht om problemen met privatisering en verzelfstandiging op te lossen. We hebben al de NVWA, NMa, OPTA, ACM, AFM en NZa, en er kan er nog wel eentje bij. De politicoloog Lenny Vulperhorst spreekt van 'de rotzooi van de privatiseringen' die moet worden opgeruimd (NRC 1-11-14). De roep om meer toezicht klinkt alom, ook wanneer het gaat om bijvoorbeeld woningcorporaties. Helaas functioneren de Autoriteiten zelf ook slecht. Zoals de Nederlandse Mededingingsautoriteit bij de bouwfraude en de Nederlandse Zorgautoriteit, die zelf de zaken niet op orde heeft, terwijl de Nederlandsche Bank het voorbeeld bij uitstek is van een falende toezichthouder. Toch is de tendens: meer toezicht door meer instanties voor meer geld. Dat er een overkoepelend toezicht voor universiteiten komt, is dus bepaald niet uitgesloten.

6. Onderwijsfraude

Fraude in het onderwijs komt zeker zo vaak voor als in het onderzoek. Al was het maar omdat zowel docenten als studenten mogelijkheden hebben om te frauderen om een gemeenschappelijk doel te bereiken: zo snel mogelijk het eindproduct van de universiteit afleveren in de vorm van een bachelor- of master-diploma. Soms wordt het de studenten wel erg gemakkelijk gemaakt, zoals aan de Universiteit van Amsterdam. In april 2014 slaagden onwaarschijnlijk veel eerstejaarsstudenten Economie en Bedrijfskunde bij een computertoets van het vak statistiek. Een paar honderd studenten hadden per ongeluk vantevoren op de facultaire website de goede antwoorden kunnen lezen, voordat ze de online toets invulden. Dat kwam aan het licht toen bleek dat sommige studenten de toets sneller invulden dan ervaren docenten. Twee maanden later vond iets dergelijks plaats bij Psychologie. Wat hier gebeurde, ligt op het grensgebied tussen fraude en onzorgvuldigheid. Net als bij onderzoeksfraude is er sprake van een glijdende schaal.

Bij individuele begeleiding komen andere vormen van fraude voor. Een daarvan is de druk die sommige studenten uitoefenen op docenten. In 2007 kopte *De Volkskrant* op de voorpagina 'Docent psychologie schreef mee aan scriptie'. Volgens een officieel rapport zetten 'zeer zwakke studenten' hun docenten onder druk om 'scriptiewerkzaamheden' uit te voeren (*Volkskrant* 24-9-07). Daarover werden vervolgens Kamervragen gesteld, en minister Plasterk bemoeide zich met de kwestie. De Open Universiteit reduceerde het gebeuren tot een incident en procedeerde zelfs tegen *De Volkskrant* voor de Raad van de Journalistiek. Toch is het algemeen bekend dat

begeleiding bij scripties, niet alleen aan de Open Universiteit, vaak erg ver gaat, inclusief her- en meeschrijven. De docent moet elke scriptie in elk geval zover bijstaven dat het minimum-niveau voor afstuderen wordt bereikt.

Op dezelfde manier worden af en toe proefschriften geschreven en goedgekeurd. Ook daarover komt zelden iets naar buiten. Sandra Schruijer, hoogleraar Organisationspsychologie aan de Universiteit Utrecht, onthulde details over een promotie aan een niet-genoemde universiteit, die eigenlijk niet had mogen doorgaan. Haar verzet als lid van de promotiecommissie was vergeefs, omdat elke promotie de universiteit bijna 100.000 euro oplevert uit de Nederlandse schatkist, alweer een perverse prikkel (NRC 25-1-14). De situatie is elders in Europa weinig anders. De Duitse hoogleraar Theodor zu Guttenberg bleek bijvoorbeeld tegen betaling tientallen dissertaties voor zijn promovendi te hebben geschreven.

De perverse prikkels in het onderwijs lijken sterk op die in het onderzoek. Universiteiten worden betaald op grond van hun output, dat wil zeggen het aantal geslaagde studenten. Dat leidt ertoe dat de normen zo laag mogelijk worden gehouden, maar net zo hoog dat de opleiding niet wordt afgekeurd bij een visitatie, en dat zwakke studenten tot het uiterste worden 'geholpen' bij het behalen van voldoende. Het verband tussen resultaat en betaling wordt steeds directer. De Universiteit van Amsterdam betaalt docenten Politicologie inmiddels al per afgeronde scriptie (Volkskrant 13-4-13). De universiteiten keren geleidelijk terug naar het negentiende-eeuwse financieringsmodel, waarbij hoogleraren direct na een tentamen door de geëxamineerde student contant betaald werden.

Het financieringsmodel van de universiteiten is de basis van een

zesjes-cultuur, die eigenlijk een vijf-plus-cultuur-met-afrondding zou moeten heten. Niet iedereen ziet dat zo. Tenminste niet in de kringen van managers, zoals blijkt uit het tijdschrift *HO Management*. Daar schrijven Wim Groot (hoogleraar in de Evidence Based Education aan de Universiteit van Maastricht) en Henriëtte Maassen (óók hoogleraar in de Evidence Based Education aan die universiteit) in oktober 2010: 'Niet de bestuurders of het systeem zijn schuldig aan de erosie van de kwaliteit van het onderwijs, maar de docenten zelf'. Volgens dit duo laten docenten studenten die dat niet verdienen alleen maar slagen uit 'gemakzucht' of 'medelijden'.

Institutionele fraude is uiteraard veel ernstiger dan die van de individuele student, docent of hoogleraar. Studies worden zo gemakkelijk gemaakt dat elke student kan slagen. Het grootste schandaal vond niet aan een universiteit plaats, maar aan de Hogeschool InHolland in 2010, waar studenten met een studieachterstand via een 'verkorte route' aan hun diploma werden geholpen. Het onderwijs in Media- en Entertainmentmanagement werd zo slecht bevonden dat er meer dan vijfhonderd studenten ernstig gedupeerd waren (Volkskrant 11-4-14). De 'verkorte trajecten' werden door een onderzoekcommissie niet als diploma-fraude betiteld, maar wel werd vastgesteld dat de studie niet aan de normen voldeed. Het werd later duidelijk dat dit beleid tot op het hoogste niveau was gelegitimeerd. Uiteindelijk stapten het College van Bestuur en de hele Raad van Toezicht op (Volkskrant 11-4-14).

Studenten beginnen inmiddels ook van zich te laten horen. Tycho Wassenaar, student aan de Universiteit Utrecht, schrijft: 'Universiteiten en de minister lijken nauwelijks te beseffen hoe gemakkelijk massa's studenten opleidingen doorslenteren. Het chronisch tekort

aan echt goed onderwijs wordt zelden erkend' (Volkskrant 15-11-13). Hij ziet als oorzaak de beloning per geslaagde student: 'Het is daarom voor universiteiten financieel aantrekkelijk als veel studenten snel afstuderen.' Gunnar de Haan, voorzitter van de Facultaire Studentenraad der Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam, spreekt van de 'ridiculisering van het onderwijs' en roept op tot verzet (Folia Magazine 29-9-14). De laatste tijd protesteren meer en meer studenten tegen het lage peil van het aangeboden onderwijs. Marijn van Dijk, die na een studie Nederlands de masteropleiding tot leraar aan de Vrije Universiteit ging volgen, schreef: 'De universitaire lerarenopleiding heeft geen inhoud en duldt geen kritisch denkvermogen' (Volkskrant 24-10-14).

De perverse prikkels werken in het onderwijs wel fundamenteel anders dan in het onderzoek, waar de individuele onderzoeker beloond wordt. De dwang zoveel mogelijk studenten door hun opleiding te halen, wordt door de regering uitgeoefend op universiteitsbesturen, die daarvoor worden beloond. Vervolgens zetten de universiteitsbestuurders hun perverse prikkel om in druk op het personeel. De docenten worden tot fraude gedwongen door de managers. Docenten ervaren zelf geen prikkels en ze krijgen geen beloning. Ze krijgen wel straf, wanneer studenten niet op tijd en met een voldoende een door hen gegeven cursus voltooien. De straf bestaat uit een negatieve aantekening op hun jaarlijkse evaluatie, die cumulatief tot ontslag kan leiden. Voor goed onderwijs hebben de universiteitsbestuurders maar één beloning over: de uitverkiezing tot 'docent van het jaar'. Deze ceremonie is bij nadere beschouwing juist vernederend, want de docenten moeten doen alsof zij kunnen worden blij gemaakt met een vetleren medaille.

7. Visitaties

De voortschrijdende ridiculisering van het onderwijs gaat gepaard met toenemende controle daarop. Dat begon al in de jaren na 1990. Toen gingen de universiteiten zelf visitaties organiseren met commissies die faculteiten om de zes jaar bezochten om te rapporteren over de kwaliteit van het onderwijs. In 2005 werd dat systeem vervangen door een veel grondiger. De Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO) werd opgericht en kreeg een kantoor in Den Haag. Ook kwam er de Quality Assurance Netherlands Universities (QANU), zetelend in Utrecht, waarvan Jan Veldhuis, een omstreden bestuurder van de Universiteit Utrecht, voorzitter werd. De werkwijze is als die van NWO, want bij gebrek aan eigen expertise worden er externe deskundigen ingehuurd om de beoordelingen uit te voeren. Deze ambtelijke visitaties gaan de universiteiten steeds meer tijd kosten. Ze moeten om te beginnen vantevoren dikke rapporten met zelf-evaluaties produceren. Ze organiseren ook oefen-visitaties, waarvoor collega's van elders en soms acteurs worden ingehuurd om de rol van inspecteur te spelen. Voor de faculteiten zijn visitaties een zware belasting, maar de universiteitsbestuurders zijn unaniem enthousiast. Bij het eerste lustrum werd de NVAO lof toegezwaaid door S.W.J. Lamberts, rector van de Erasmus Universiteit: 'De introductie van de wettelijke geregelde accreditatie van alle opleidingen door de NVAO is een zegen gebleken. Door dit zwaard van Damocles ontstond een sense of urgency om het onderwijs te verbeteren. Substantiële ingrepen hebben de kwaliteit, maar ook de waardering van ons onderwijs goed gedaan'. Deze uitspraak siert het vijfde jaarverslag van de NVAO als motto.

In 2014 trof het zwaard van Damocles 45 HBO- en WO-opleidingen, die als regel één of twee jaren de kans krijgen verbeteringen door te voeren. Voor studenten is een dergelijk oordeel nog pijnlijker dan voor de opleiders: ze beëindigen hun studie met een diploma van een ondermaatse en laag aangeschreven opleiding. Andries de Grip, directeur van het Researchcentrum voor Onderwijs en de Arbeidsmarkt (ROA) van de Universiteit Maastricht, drukte zich in een interview voorzichtig uit, maar zag wel het negatieve effect van een ‘afgewaardeerd diploma’ (Volkskrant 3-9-14). De VNSU zegt dat deze studenten zich geen zorgen hoeven te maken, want de diploma’s van door visitatie afgekraakte opleidingen blijven immers rechtsgeldig (Volkskrant 3-9-14).

De nieuwe externe bureaucratie van de NVAO en QANU leidt tot groei van de interne bureaucratie op de universiteiten. De interne controles op tentamens en scripties zijn intensiever dan ooit. Aanvankelijk werd vertrouwd op het oordeel van de individuele docent, en werd alleen bij een kandidaats- of doctoraalscriptie het oordeel van medelezers gevraagd. Tegenwoordig worden docenten systematisch ingezet om hun collega’s te controleren. Repressie beheerst het hele onderwijs, wat de samenleving als geheel weerspiegelt. De overheid lost budgettaire problemen steeds vaker op door meer controles en strengere straffen. Op universiteiten draagt dat beleid bij tot de buitensporig groeiende onderwijsbelasting, die in een paar jaar tijd meer dan verdubbeld is. Kortom, de perverse prikkels van het onderwijssysteem werken nog grotere misstanden in de hand dan de publicatiedruk in het onderzoek.

Anne Flierman, voorzitter van de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO), is een van de weinige bestuurders die kri-

tiëk op zijn organisatie publiekelijk weersprak (NRC 25-8-14). Zijns inziens vraagt goed onderwijs vooral om ‘de beste bestuurders’: ‘Alleen met verruiming van bestuurlijke aandacht van de universiteit voor onderwijs gaat het peil daarvan omhoog’. Interessant is zijn advies hoe opleidingen op peil zouden moeten worden gebracht: ‘Het is vooral en in de eerste plaats een opgave voor het management, de bestuurders en toezichhouders van de universiteiten’. Er is volgens hem een ‘forse verruiming van bestuurlijke aandacht’ nodig. Met andere woorden: er moet meer controle en meer bureaucratie komen.

8. Bestuurders

De overgang van WUB naar MUB zette de verhoudingen binnen de universitaire gemeenschap op zijn kop. Voorheen zorgde het bestuur en ondersteunend personeel ervoor dat wetenschappers en docenten hun werk konden doen. Vanaf 1997 waren het de managers, van hoog tot laag, die de bevelen gaven. De 'professionals', degenen die het eigenlijke werk doen, werden ondergeschikten, die slechts opgelegde taken hadden uit te voeren. De beoogde grotere efficiëntie werd alleen in benoemingsprocedures bereikt. Peter de Waard, onderzoeker aan de Vrije Universiteit, hekelde bijvoorbeeld de 'flitsaanstelling' van een nieuwe rector aan zijn universiteit (NRC 18-5-13). Het karakter van het universiteitsbestuur veranderde in hoog tempo. Universiteiten moesten zich omvormen naar het voorbeeld van het bedrijfsleven. Daarom werd de bemanning van de nieuwe Colleges van Bestuur en de Raden van Toezicht vooral in die kring gerekruteerd. We vinden er bijna alleen 'blanke mannen in driedelig grijs' (Volkskrant 25-12-14). Het is dezelfde 'verzakelijking' die zich in de Raden van Toezicht van musea en andere culturele instellingen voordoet. Sinds circa 1990 werd 'het old boys network bewust geïmplementeerd in de museumwereld', zoals socioloog Dos Elshout vaststelde (Volkskrant 8-11-13). In de Raden van Toezicht van de universiteiten zitten thans onder meer Hans Smits, president-directeur van het havenbedrijf Rotterdam (Erasmus Universiteit Rotterdam), Jeroen van der Veer, voormalig president van Shell (TU Delft), Anton van Rossum, oud-topman van de Fortis bank (Erasmus Universiteit Rotterdam), Tjibbe Joustra, ontslagen bij uitkeringsinstantie UWV (Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen), daarna terroris-

mebestrijder en na een omstreden benoemingsprocedure voorzitter van de Onderzoeksraad voor Veiligheid (Groningen), en Nout Welink, de niet minder omstreden oud-president van de Nederlandsche Bank (Leiden).

De normen en waarden uit deze kring werden al snel binnen de universiteiten overgenomen. Thomas von der Dunk bracht in herinnering: 'Al in de jaren negentig liet de Utrechtse collegevoorzitter Jan Veldhuis, in relatie tot een (toen nog vergeefse) poging om eigenmachtig zijn eigen salaris te verveelvoudigen, weten dat dit thans "in de kringen waarin hij verkeerde immers een lachertje was"'. Een paar jaar later werden alle salarissen van universiteitsbestuurders met 60% verhoogd - zonder dat er iets van werd gezegd: 'de geestelijke oriëntatie van de universitaire bestuurstop ligt bij geld- en oliemagnaten' (Volkskrant 1-7-13). In 2011 werd het maximumsalaris van bestuurders van universiteiten verhoogd tot 130% van het brutosalaris van een minister. Maar toen waren er al veel bestuurders die meer dan dat maximum verdienden, geheel volgens de interne regels, want hun salaris wordt vastgesteld door de Raden van Toezicht. De Universiteit van Groningen kreeg in 2013 een terugvordering opgelegd, omdat het salaris van de bestuursvoorzitter nog altijd boven de norm lag. De universiteit betaalde het bedrag terug, maar de te hoge salarissen zijn niet alleen een financieel probleem, want affaires als deze hebben het beeld van de universiteit veel schade berokkend.

De Algemene Onderwijs Bond publiceerde in 2011 een topvijftien van veelverdieners in het Hoger Onderwijs. Bovenaan stond Bert Molenkamp, voorzitter van de Amarantis Onderwijsgroep met bijna 400.000 euro. Tweede was Aalt Dijkhuizen van Wageningen University, die inclusief bonussen en dergelijke op 344.000 euro

kwam. Nummer drie was René Smit van de Vrije Universiteit, die in de buurt van de drie ton kwam. Molenkamp liet een failliete boedel na en Smit vertrok na een hoogoplopend conflict binnen de VU, een universiteit die al jarenlang negatief in het nieuws komt, maar beiden kregen wel een gouden handdruk, die opnieuw tot ophef leidde. René Smit werd prompt benoemd tot voorzitter van de Raad van Commissarissen van het Havenbedrijf Amsterdam N.V., waar hij hopelijk beter op zijn plaats is. De hoge salarissen worden vaak verdedigd met het argument dat er voor minder geld geen goede bestuurders te vinden zijn. De voorbeelden van Molenkamp en Smit tonen aan dat ofwel de salarissen nog niet hoog genoeg waren, ofwel dat hoge salarissen juist verkeerde bestuurders aantrekken.

Moderne universiteitsbestuurders hebben meer affiniteit met het bedrijfsleven dan met wetenschap en onderwijs. Mr. Marjan Oudeman, college-voorzitter van de Universiteit Utrecht, beroemde zich er een paar jaar geleden in het TV-programma Buitenhof op dat ze 'net zo goed een multinational op het gebied van koekjes bakken' zou kunnen leiden als een universiteit. Ze gaf nooit onderwijs en deed nooit onderzoek. Wel is ze commissaris bij het bedrijf Scrap Metals BV, zoals ze dat eerder was bij de Nederlandse Spoorwegen. Ze stond in 2005 nummer één op de lijst van machtigste zakenvrouwen van Nederland in het weekblad *FEM Business*. Ze werd aangesteld om 'met externe ogen' naar het 'wetenschappelijk bedrijf' te kijken (Volkskrant 13-4-13). De voorzitter van het College van Bestuur van de Erasmus Universiteit, mr. Pauline van der Meer Mohr, spreekt op de radio liever over DSM, waar ze commissaris is, dan over de EUR, de universiteit die ze bestuurt. Voor zulke bestuurders is een universiteit slechts een 'business opportunity'.

Uit de vergelijking van de universiteit met een koekjesfabriek spreekt minachting tegenover de universitaire gemeenschap. Die minachting, zelden zo openlijk uitgesproken, is wederzijds. Universiteitsbestuurders hebben geen gezag, ze hebben alleen macht. Dat bestuurders en managers zich verrijken, terwijl wetenschappers en docenten salaris moeten inleveren, tekent de verhoudingen. Ook daarin wordt de universiteit hervormd naar het bedrijfsleven, waar altijd gezocht wordt naar de goedkoopste arbeid aan de basis en het hoogste inkomen aan de top. Al jarenlang is de wereldwijde trend dat management steeds beter wordt betaald en arbeid steeds slechter. De afbrokkeling van de positie van wetenschappelijk medewerkers en docenten verloopt bijvoorbeeld parallel met de reductie van postbodes tot onderbetaalde flexwerkers met een opdrachtovereenkomst, na de privatisering van het Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie (PTT).

De combinatie van een nieuw type bestuurder en de met de MUB geïntroduceerde top-down structuur heeft ervoor gezorgd dat een ander soort mensen zich tegenwoordig thuis voelt op de universiteiten. Het is een ander type mens dat carrière maakt binnen deze hiërarchische organisaties, in vergelijking met de meer democratisch georganiseerde universiteiten van voor de jaren 1990. Fenna Poletiek, psychologe aan de Universiteit Leiden, heeft daarop gewezen in haar analyse van de zaak Stapel: 'Wetenschappers zijn mensen die zich aanpassen aan de beloningsstructuur van hun organisatie om persoonlijke doelen te bereiken'. Die doelen zijn tegenwoordig doorgaans geld en macht, en misschien ook roem. Wetenschappers die zich in de nieuwe orde thuis voelen domineren nu de Nederlandse universiteiten. Het nieuwe type bestuurder is bezig om

via het nieuwe type docent ook een nieuw type student te scheppen. Zelf noemen ze dat de 'ambitieuze' student, maar het is de brave student die altijd zijn deadlines haalt, nooit dwarsligt, niet klaagt en op tijd collegegeld betaalt. Wetenschappers en studenten worden goed getraind in wat tegenwoordig eufemistisch accommodatie wordt genoemd.

Universiteitsbestuurders maken deel uit van wat Paul Frentrop, hoogleraar Corporate Governance bij de Nyenrode Business Universiteit, aanwees als de nieuwe elite (NRC 16-2-13). Die elite omschreef hij als 'een kongsi die voor zichzelf zorgt'. Nederland wordt volgens hem bestuurd door een groep semi-publieke managers, die worden beloond voor niet bewezen diensten. Hij citeert Pepijn van Houwelingen, die in *De Volkskrant* schreef dat de 40.000 best-betaalde personen in de publieke sector de belastingbetaler waarschijnlijk meer kosten dan alle bijstandsgerechtigden of werklozen. Ook verwijst hij naar Jos van Hezewijk, directeur van Elite-Research, die spreekt van kartelvorming en constateert dat er vanaf de jaren 1970 een hele nieuwe bestuurslaag van semi-overheidsorganisaties is geschapen, die immuun is voor crisis en kritiek. Typend is ook de constatering van onderzoeker Matthias van Rossum, dat op een congres georganiseerd op de Vrije Universiteit in 2013 over 'de managersuniversiteit' bestuur en toezichthouders van die universiteit schitterden door afwezigheid (NRC 18-5-13). Dat past in het patroon, want bestuurders en toezichthouders onttrekken zich al jarenlang aan elke publieke discussie.

Moderne universiteitsbestuurders zaaien bewust angst in hun organisatie. Dat is een gebruikelijke strategie in een organisatie waar het bestuur is gegrond op macht in plaats van op gezag. In de pers

verschijnen voortdurend berichten over de ‘angstcultuur’ die in het hele hoger onderwijs heerst. *De Volkskrant* berichtte bijvoorbeeld dat een medewerker van de afdeling Economie van de Hogeschool van Amsterdam zei te zijn ontslagen vanwege zijn kritische opstelling (4-11-12). Hij had een email gestuurd aan de rector, Jet Bussemaker, over fouten in het computersysteem. Vervolgens stuurden vijftig docenten een brandbrief aan het bestuur over hun zorgen over de organisatiecultuur op hun afdeling. Ze klaagden over de snelle wisseling van managers en ontslagen. Daarna berichtte *De Telegraaf* over de angstcultuur op deze hogeschool. Het woord angstcultuur duikt vaak op als het gaat over universiteiten. Matthias van Rossum schreef een jaar later dat er op de Vrije Universiteit eveneens een angstcultuur heerst (NRC 18-5-13). En soms niet alleen onder medewerkers, maar ook onder studenten. *Folia Magazine* berichtte dat er volgens oud-studenten een angstcultuur heerst op het Amsterdam University College (6-11-13). De studenten hadden een spreekverbod gekregen, een middel waar universiteitsbestuurders regelmatig naar grijpen. Marc Chavannes onthulde dat er een spreekverbod door KNAW is opgelegd aan medewerkers van instituten die moeten opgaan in een Digitaal Geestenhuis (NRC 5-4-14). Dat werd prompt ontkend, maar er bestaan vele vormen van formele en minder formele zwijgplicht. Hoeveel universiteitsmedewerkers in Nederland zwijgplicht is opgelegd is uiteraard niet bekend, maar vermoedelijk gaat het om vele honderden, zo niet duizenden. In de NRC-rubriek ‘Onrust en rumoer’ maakte de Groningse hoogleraar Nicolai Petkov duidelijk dat er de facto een universeel spreekverbod op de universiteiten heerst: ‘Veel mensen zwijgen nu wijselijk. Ze vrezen dat er anders bij beoordelingen met een onwelwillend oog naar hun pres-

taties gekeken wordt’ (NRC 24-5-14).

Het is een cliché, maar de universiteitsbestuurders en managers voldoen er graag aan: ze spreken een eigen taal, waarvan de woordenschat voortdurend wordt aangepast aan de eisen van het moment. Taal is een belangrijk machtsinstrument. Een aspect is dat er steeds nieuwe begrippen worden geïntroduceerd, die noodgedwongen door de lager geplaatsten worden overgenomen. In de universiteit van tegenwoordig zijn dat termen als excellent, best practices, proximity en valorisatie. Veel woorden zijn ontleend aan de taal van het moderne management. Verder kan alles en iedereen van het voorzetsel ‘top’ worden voorzien. Bestaande woorden krijgen vaak een andere betekenis, meestal precies het tegenovergestelde van de oorspronkelijke. Voorbeelden zijn de ‘competente rebellen’, ‘dwarsdenkers’ en ‘constructieve neezeggers’ waarnaar minister Bussemaker op zoek is. Grappig is te zien hoe het woord ‘excellent’ werd overgeplant van de schappen van de supermarkt naar die van de universiteit. In 2008 hield het hoger onderwijs zelfs een ‘landelijke excellentie-summit’ om te brainstormen over ‘excellentie-trajecten’. Een fraai neologisme is ook het ‘dynamiseren’ van onderzoekstijd. Bedoeld daarmee is het afnemen van onderzoekstijd van medewerkers als bezuinigingsmaatregel.

Veel termen worden rechtstreeks overgenomen uit het Amerikaanse onderwijs, zoals de ‘honours cours’, terwijl Groningen zelfs een ‘leadership lab’ heeft. Ook een paar Nederlandse woorden blijken plotseling populair te zijn, zoals ‘borgen’. Er schieten allerlei instanties op in het onderwijs die van alles moeten ‘borgen’ door zich ermee te bemoeien. Verder moet alles vooral ‘robuust’ zijn. Er kan inmiddels een heel woordenboek met universitaire newspeak wor-

den samengesteld. Los hiervan is er in de hele onderwijssector sprake van taal- en titelinflatie, zoals het ‘cum laude’ op het eindexamen-diploma VWO, dat staatssecretaris Sander Dekker wil invoeren. Taal is een robuust machtsinstrument, dat door bestuurders breed wordt ingezet om hun eigen positie te borgen.

9. Vastgoed

In een artikel dat in januari 2014 in *De Correspondent* werd gepubliceerd laat Ewald Engelen zien hoe de Universiteit van Amsterdam verstrikt raakte in de bouwwereld. In 1995 werden de gebouwen van universiteiten die staatseigendom waren, overgedragen aan de instellingen. Die werden verantwoordelijk voor onderhoud, renovatie, uitbreiding en vervanging zonder dat daar de bijbehorende middelen tegenover stonden. Veel universitaire gebouwen waren opgetrokken in de jaren 1970 om de groeiende aantallen studenten ruimte te bieden. Hier en daar was een hele campus uit de grond gestampt, zoals de Uithof in Utrecht en Woudestein in Rotterdam. De nieuwbouw verouderde echter snel en voor vervanging en uitbreiding gingen universiteiten geld lenen. Aangestoken door de vastgoedeuforie rond 2000 zagen universiteiten zichzelf als projectontwikkelaars. Naar hun eigen organisatie gingen de bestuurders kijken als bankiers. De investeringen in vastgoed zouden zich op termijn uitbetalen, geloofden ze. In managerskringen wordt dat nog steeds zo gezien: ‘huisvesting is een belangrijk strategisch instrument’, want ‘een nieuw gebouw is aantrekkelijk voor studenten en medewerkers’ (HO Management 5-11). Bij nieuwbouw horen naar Amerikaans voorbeeld ook recreatieve voorzieningen, campusrestaurants en sportvelden, die als noodzakelijk worden gezien om studenten aan te lokken.

Geholpen door grootschalige nieuwbouw hoopte de Universiteit van Amsterdam een winnaar te worden in wat de bestuurders graag de ‘war for talent’ noemen. Het fysiek samenvoegen van faculteiten op grote campussen wordt verdedigd door ‘proximity’, zo valt te le-

zen in een door de universiteit in het leven geroepen propaganda-blad *Binnenstadscampus* (nr.1, oktober 2014). Proximity zal leiden tot een enorme kennisexplosie, verkondigt de vice-voorzitter van het College van Bestuur.

Helaas liep een aantal zaken anders dan gepland. Eerst werd in zee gegaan met een projectontwikkelaar die betrokken bleek te zijn bij grootschalige vastgoedfraude. Daarna kwam de crisis van 2008, die een eind maakte aan de vastgoed-bubble. Verder had de universiteit voor 255 miljoen financiële derivaten gekocht. Het resultaat van dit alles is dat in 2018 het schuldpeil van de universiteit tot 400 miljoen zal zijn gestegen. Ondertussen is in de loop der jaren de personele invulling van het universitaire bestuur van karakter veranderd. De bankiers rukten op in de Raad van Toezicht, terwijl het College van Bestuur tegenwoordig bestaat uit beroepsbestuurders, deels afkomstig van andere semi-publieke instellingen. Binnen de universitaire ambtenarij zijn geheel nieuwe functies gecreëerd, met fantasietitels als ‘Chief Risk and Security Officer & Corporate Risk and Insurance Manager’. De wetenschappers worden ondertussen verder gemarginaliseerd, maar moeten wel de rekening voor dit beleid betalen. Al wordt door alle universiteiten bij hoog en bij laag beweerd dat hun financiële mislukkingen niet ten koste gaan van onderzoek en onderwijs, de praktijk wijst anders uit. De moderne financiële jaarverslagen van universiteiten zijn door de deskundige hand van daarin getrainde accountants inmiddels zo ingewikkeld gemaakt dat ze nauwelijks ontrafeld kunnen worden. Zeker is dat er slechts één manier van bezuinigen zoden aan de dijk zet: op personeelskosten. Alweer zijn de Verenigde Staten het voorbeeld voor de Nederlandse universiteitsbestuurders, want daar bevindt twee derde van de pri-

véinstellingen voor hoger onderwijs zich thans in de gevarenzone door risicovolle beleggingen, schrijft Mark C. Taylor.

Aan de massale bouwactiviteiten van de universiteiten zitten meer kanten dan alleen financiële. Grootschalig bouwen is van oudsher verbonden met autoritaire regimes. In Amsterdam is deze impuls terug te vinden in de jarenlange strijd over een gepland universiteitsgebouw in de Amsterdamse binnenstad op een paar honderd meter van de Dam. De moderne universiteit wil de ivoren toren nu eenmaal graag vervangen door een glazen bunker. Het plan voor dit bouwwerk van intimiderende hoogte en omvang was in 1997 begroot op 210 miljoen gulden. Het is typerend dat de universiteit hiervoor beschermde monumenten wilde afbreken, want dat is het ultieme vertoon van macht, eens te meer sinds de Amsterdamse grachtengordel op de werelderfgoedlijst is komen te staan. Er vond een jarenlange strijd plaats tussen de universiteit en een aantal erfgoedorganisaties. Uiteindelijk vernietigde de Rechtbank Amsterdam de vergunning tot sloop. De universiteit had dus voor niets jarenlang veel geld uitgegeven aan juristen en een kunsthistoricus van aanzien, die bereid was de betreffende rijksmonumenten als waardeloos te bestempelen. Het resultaat is dat de Universiteit van Amsterdam de reputatie van cultuurvernietiger heeft gekregen.

Aan de andere Amsterdamse universiteit is de situatie niet beter. De Vrije Universiteit wilde in 2005 renoveren en heeft 750 miljoen euro geleend. Inmiddels staan de derivaten van de VU voor 79,5 miljoen euro onder water. Ze waren in 2008 aangekocht voor geplande nieuwbouw (150 miljoen) en in 2011 werd nog eens 50 miljoen extra gekocht. De jaarlijkse rente die de VU tot 2035 moet betalen zal blijven toenemen. Deze bedroeg in 2010 reeds 1,5 miljoen (Campus

22-7-12). Bijgevolg is zelfs voor het ene kamertje waar een typisch stukje VU-identiteit huisde, het door vrijwilligers gerunde Bilderdijkmuseum, geen plaats meer. Minister Bussemaker zegt dat dit allemaal niet zo erg is. Het zijn tenslotte de risico's van het moderne zakenleven, en daarbij heb je nu eenmaal altijd 'losers'. Weldra komt de tijd terug dat de Vrije Universiteit gered moet worden zoals deze ooit door Abraham Kuiper werd opgericht, met de opbrengst van blikken busjes, waarin 'kleine luyden' wekelijks een zuur verdiend dubbeltje doen. Buiten de hoofdstad is de situatie niet anders. De helft van de Nederlandse universiteiten heeft riskante derivaten, die in totaal 216 miljoen euro in waarde zijn gedaald

10. KNAW

De Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) leidde vanaf de oprichting in 1808 tot circa 1990 een bestaan in de luwte van de samenleving. Zo is de instelling beschreven door Han Voskuil in *Het Bureau*, de succesvolle zesdelige roman over de klungelige volkskundige Maarten Koning, die een stempel heeft gedrukt op het beeld van wetenschappers in Nederland. Tegenwoordig is de KNAW een belangrijke speler, onder meer als beheerder van een aantal wetenschappelijke instituten, waaronder Voskuils Meertens Instituut. De Akademie adviseert over beleid, maar voert ook beleid uit en is de motor achter een aantal ontwikkelingen die alom op protest stuiten, met name de marginalisering van de alfa- en gamma-wetenschappen. Een voorbeeld levert het gesol met het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) te Leiden. Het in 1851 opgerichte instituut doet onderzoek op het gebied van Indonesië en de Nederlandse Caraïben. In anderhalve eeuw werd een enorme bibliotheek opgebouwd, veel onderzoek verricht, terwijl een eigen uitgeverij de resultaten daarvan publiceerde. In 2001 werd het instituut onder beheer van de KNAW gesteld. Sindsdien werd het meer en meer beknot. De uitgeverij werd in 2012 opgeheven, de bibliotheek moest een jaar later worden overgedragen aan de Leidse Universiteitsbibliotheek. Op de eigen website is deze ontmanteling na te lezen (www.kitlv.nl/our-history): 'Met deze regeling verloor het KITLV de tweede, oudste en belangrijkste pijler van de instelling, namelijk de ontwikkeling en het beheer van de wereldberoemde collecties. Dit is bijzonder pijnlijk voor het instituut, en in het bijzonder voor de collectiemedewerkers, die ofwel

werden overgebracht naar de UB Leiden ofwel werden ontslagen.

Eigenlijk had de KNAW het Leidse KITLV naar Amsterdam willen overbrengen en samenvoegen met een paar andere instituten. Dat werd voorkomen, maar onder aanvoering van de achtereenvolgende presidenten Robbert Dijkgraaf en Hans Clevers moeten het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (Huygens-ING), zelf al het resultaat van een zinloze fusie, het Meertens Instituut en het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) worden samengevoegd tot een 'Digitaal Geestenpaleis': het Humanities Centre (NRC 5-4-14). Ondertussen wordt ook het Netherlands Institute for Advanced Studies (NIAS) opgeheven en in afgeslankte vorm overgeheveld naar Amsterdam. Veel landen hebben een instituut als het NIAS, waar een internationaal gezelschap van wetenschappers een jaar kan besteden aan onderzoek, schrijven, nadenken en discussie. Het werd in 1970 opgericht naar het voorbeeld van het beroemde Amerikaanse instituut in Princeton, dat, ironisch genoeg, nu wordt geleid door de vorige voorzitter van de KNAW, Robbert Dijkgraaf. Neerlandica Liesbeth Koenen, een der laatsten die rustig kon werken in dit retraite-instituut bij Wassenaar, voorziet het einde: er blijven alleen nog een paar fellowships over, het liefst gesponsord door anderen (NRC 12-3-14). De diverse KNAW-instituten zouden worden samengebracht in het Amsterdamse Tropeninstituut, waar ruimte over is door de culturele kaalslag van de vorige regering, na de opheffing en het afstoten van de bijbehorende bibliotheek. Emeritus hoogleraar H.W. von der Dunk formuleerde het wat scherper en spreekt in dit verband van het 'autisme van de macht'. Hij constateert dat met de opheffing van het NIAS een laatste vluchtheuvel voor vrije wetenschappers verdwijnt (Volkskrant 3-1-14). Men zou nog

wat verder kunnen gaan: er is een oorlog gaande tegen cultuur en intellect in het algemeen, die laat zien dat machthebbers binnen een jaar kunnen vernietigen wat generaties hebben opgebouwd.

Voor wetenschappers is de oprichting van een 'geestenpaleis' een horror-scenario. Zelfs binnen eigen kring is er weerstand. Willem Frijhoff en Maria Grever, beiden lid van de KNAW, schreven dat hun eigen Akademie deze onderzoeksinstituten dwingt tot een zinloze verhuizing, waarbij tien miljoen euro wordt besteed aan een reorganisatie, die bovendien leidt tot verlies van banen (Volkskrant 18-2-14). Henk Wals, directeur van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), is wel enthousiast en reageerde met een ingezonden brief. Hij stelt dat de geesteswetenschappen 'nogal versnipperd' zijn en dat 'digitale humanities de potentie hebben om grotere onderzoeksvragen mogelijk te maken' (Volkskrant 9-2-14). Het IISG beheert archieven van linkse bewegingen uit heel Europa inclusief de papieren van Marx en Lenin, maar heeft zich goed aangepast aan de nieuwe orde door hun portretten van de muur te halen. Of Wals' visie het instituut als geheel representeert, is zeer de vraag. Marc Chavannes hekelde al eerder de 'nomenklatoera' van de KNAW en hun 'stoerspraak' over 'big data sets, digitale meetlatten, gestandariseerde metadata, economies of scale en kwaliteitsimpulsen'. Hij citeert de omschrijving van KNAW-directeur Hans Cheng over het Trippenhuys, het monumentale Amsterdamse grachtenpand waarin het bestuur zetelt, als 'het commandoschip van de KNAW-vloot' (NRC 1-6-13). Het is een beeldspraak die typerend is voor de huidige generatie wetenschapsmanagers. Wetenschap is oorlog geworden en onder Chengs aanvoering wordt nu een hele vloot tot zinken gebracht.

De wetenschappers die bij de betreffende instituten werken, zijn de eerste drenkelingen, al zullen ze er verstandig aan doen te zwijgen. Jeltje Zijlstra, medewerkster van het Huygens-ING Instituut durfde wel te protesteren (Volkskrant 4-3-14). Ze stelde vast dat de fusie tussen het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis en het Huygens Instituut, op het terrein van de neerlandistiek, ‘niet vruchtbaar’ was geweest. De door de managers gedroomde ‘kruisbestuiving bij de koffieautomaat’, heeft niet plaatsgevonden, en ze voorspelt dat de komende afgedwongen clustering ook gedoemd is te mislukken. De KNAW is een sinistere macht met een slechte invloed geworden.

11. Status

Ooit hadden hoogleraren, leraren en onderwijzers een hoog maatschappelijk aanzien. In de afgelopen decennia heeft echter een scherpe daling plaats gevonden in de status van alle beroepen in het onderwijs, van kleuterschool tot universiteit. Het proces deed zich vanaf 1970 voor aan de universiteiten. In *De nieuwe vrijgestelden* uit 1977 voerde Herman Vuijsje een zekere Eric op, ‘begin dertig, wetenschappelijk medewerker in één van de universiteiten van de Randstad’ als een vertegenwoordiger van de ‘cultuur der laksheid’. Aan deze beeldvorming en het proces van degradatie dat toen inzette, is nog weinig aandacht besteed. In eigen kring werd men zich van deze beeldvorming wel snel bewust. De Rotterdamse hoogleraar Willem Frijhoff stelde al in 1986 in *Quod Novum* vast dat studenten ‘als parasieten’ werden beschouwd en dat het beeld van de docenten ‘nog droeviger’ was: ‘Die worden afgeschilderd als mensen die helemaal niets doen.’

Als reactie op de statusdaling werd een nieuwe elite binnen de universiteiten gecreëerd. Sinds 2003 deelt de KNAW het predikaat ‘akademiehoogleraar’ uit. De uitverkoren wetenschappers krijgen een miljoen euro en mogen vijf jaar hun eigen gang gaan. De Colleges van Bestuur kunnen hoogleraren tussen de 54 en 59 jaar voordragen. De universiteiten introduceerden op hun beurt de ‘universiteitshoogleraar’ met soortelijke privileges. Benoemingsprocedures zijn ondoorzichtig, en soms lijkt het meer te gaan om een beloning voor bestuurlijke activiteiten dan om de wetenschappelijke inhoud. De Vrije Universiteit benoemde bijvoorbeeld zelfplagiator Peter Nijkamp tot universiteitshoogleraar. De tendens

is dat binnen de universiteit de tegenstellingen worden aangescherpt. Terwijl de arbeidspositie van jonge wetenschappers is gereduceerd tot flexwerker, worden de daardoor bespaarde miljoenen aan de bejaarde top royaal uitgegeven om de eigen status te verhogen. De universiteit weerspiegelt hierin de maatschappij, waarbinnen de sociale en economische verschillen steeds scherper worden.

Tot in de jaren 1990 werden hoogleraren en wetenschappelijk medewerkers aan universiteiten aangesteld via een open sollicitatieprocedure. Wie zowel onderwijs als onderzoek deed, kreeg een proeftijd van vier jaren, veel langer dan in het bedrijfsleven, zodat iemands kwaliteiten konden worden vastgesteld. Daarna volgde een vaste aanstelling. Zo'n aanstelling geeft niet alleen economische zekerheid, het is ook de basis van de onafhankelijkheid van een wetenschapper en bevordert daardoor de academische vrijheid. Er kon een ander wetenschappelijk standpunt worden ingenomen dan dat van de leidinggevende hoogleraar zonder dat dit tot problemen of ontslag leidde.

Van oudsher waren universiteiten platte organisaties. Wetenschappers gingen op basis van gelijkheid met elkaar om, discussies waren open, gegevens werden gedeeld en nieuwe ideeën werden uitgewisseld. Die situatie behoort tot het verleden. De vaste aanstelling is de facto afgeschaft met de invoering van de 'tenure track' aanstelling. In Amerika, waar het principe vandaan komt, geeft een tenure track zekerheid in de vorm van uitzicht op een vaste aanstelling. In Nederland is het systeem zogenaamd ingevoerd 'om getalenteerde jonge wetenschappers een perspectief op tenure (een vaste aanstelling) te bieden', zoals te lezen staat in een door SoFoKleS opgesteld rapport ten behoeve van de universiteiten. Interessant is te

zien hoe de rapporteurs de werkelijkheid hebben omgedraaid: het tenure track is namelijk ingevoerd om de vaste aanstelling van wetenschappers zo lang mogelijk uit te stellen en liefst te voorkomen. De afkorting SoFoKleS voor de stichting Sociaal Fonds voor de Kennis Sector, opgericht in 2008 als samenwerkingsverband van werkgevers en werknemers, is typerend voor de speelse kant van het moderne management. De naam verwijst naar de Griekse schrijver Sofokles, wiens beroemdste tragedie Oedipus inderdaad een prachtige parallel biedt: na veel onheil te hebben aangericht steekt Oedipus zichzelf de ogen uit.

Een fraai voorbeeld van de wijze waarop met management-taal de werkelijkheid op zijn kop wordt gezet, is te vinden in een artikel in *HO Management* (6-11), waarin Ellen van der Ende, secretaris van de Stichting Onderwijsgeschillen, schrijft: 'In de praktijk zijn er veel en steeds meer mooie voorbeelden die bijdragen aan het binnenhalen en vasthouden van jong talent. Introductieprogramma's, coaching en mentoring, tenure track. Best practices laten zien hoe talentbeleid op universiteiten in beweging is'. Krom geformuleerd, maar wel precies wat de lezers van dit blad graag horen.

Het gebruikelijke carrièreverloop van jonge wetenschappers is in de praktijk heel anders. Ze beginnen doorgaans als AIO, tegenwoordig nogal verwarrend 'promovendus' genoemd, met het schrijven van een proefschrift. Daarna worden ze geacht zelf vervolgsubsidies bij NWO binnen te halen, om hun eigen aanstelling en die van twee of drie nieuwe AIO's te financieren. NWO-beurzen hebben een looptijd van een paar jaar. Aan het eind moet een prestatie zijn geleverd in de vorm van een zo lang mogelijke lijst publicaties in top-tijdschriften. Na elke behaalde subsidie wordt de lat hoger gelegd.

Bij elke ronde valt 85% van de indieners af. Er zijn wetenschappers die het vijftien jaar in deze race volhouden voordat ze definitief voor de bijl gaan. Dat is een heel ander verhaal dan dat van het rooskleurige tenure track, temeer omdat de kans op een NWO-subsidie al jaren achtereen kleiner wordt (*Facts and figures*, www.rathenau.nl). Het tenure track systeem past in een meer algemeen patroon. Tegenwoordig is het regel dat er vantevoren 'prestatie-afspraken' worden gemaakt. Dat doet sterk denken aan de economische politiek in de Sovjet-Unie onder Stalin, waarbij het niet halen van de verordonneerde productiecijfers genadeloos werd afgestraft. Op deze wijze wordt de greep van instellingen en hun bestuurders op de eigenlijke uitvoerders van onderzoek en onderwijs steeds verder vergroot.

Het nieuwe werken aan de universiteit staat niet in het teken van het tenure track, want zelfs dat is slechts weinigen gegund, maar van het flexwerk. Wetenschappers en docenten krijgen korte-termijn-contracten, die niet vaker worden verlengd dan wettelijk mogelijk is zonder omzetting in een vaste aanstelling. Universiteiten streven er thans naar om de helft van het wetenschappelijk personeel in tijdelijke dienst aan te stellen. In de praktijk betekent dit dat slechts een zeer gering deel van de wetenschappers en docenten een vaste aanstelling heeft, want veel flexwerkers werken niet fulltime, ze hebben een deeltijdcontract. Aan de Universiteit van Amsterdam heeft 65% van het wetenschappelijk personeel een deeltijdaanstelling. De vervanging van vast personeel door tijdelijke krachten in deeltijd is een proces dat al in de jaren 1990 begon, maar dat nu pas de aandacht trekt, blijktens een kop op de voorpagina van *De Volkskrant*: 'Academicus wordt flexwerker'. Met als onderkopje: 'Kwaliteit onder-

wijs en onderzoek lijdt onder tijdelijke contracten, waarschuwen wetenschappers' (*Volkskrant* 2-9-14). De VAWO, de vakorganisatie van universiteitspersoneel, had aan de bel getrokken over de cijfers. In 1995 had 20% van het personeel een tijdelijk contract, in 2012 was dat 40%, met promovendi erbij gerekend 60%. De Vereniging van Universiteiten (VSNU) werd om commentaar gevraagd en was juist verheugd over deze cijfers. De uitleg is dat het huidige model gericht is op talentselectie, en dat het onderzoek veel competitiever is dan vroeger. Wetenschappers moeten 'met elkaar strijden om de pot met geld', in de platvloerse formulering van de VSNU. Dat roept associaties op met Romeinse gladiatoren, alleen zijn het hier de bestuurders die geamuseerd toekijken naar het gevecht dat zich in de arena afspeelt. Het systeem geeft maar één garantie: permanente onzekerheid over een aanstelling en over het voortbestaan van vakgroepen en zelfs hele studierichtingen.

Het flexwerk wordt weerspiegeld in de inrichting van universiteitsgebouwen, zoals die thans gebouwd en verbouwd worden. Docenten worden van hun kamers beroofd en op flexplekken gedumpt, waar ze alleen nog maar over een stopcontact beschikken voor hun eigen laptop. De huisvesting van de managers en ambtenaren wordt op die wijze uitgebreid, want zij krijgen de vrijkomende kamers en de geconfisqueerde bureaus tot hun beschikking. Boekenkasten hebben zij niet nodig, die worden met inhoud en al weggedaan, en op een flexplek zijn boeken niet toegestaan. Op de nieuwe zalen met flexplekken is de privacy van zowel docent als student verdwenen. Telefoneren moet met het eigen mobieltje buiten het gebouw gebeuren. Flexwerk bezuinigt dus niet alleen op loonkosten, maar ook op materiële kosten. Wel leiden al die identieke flexplekken tot iden-

tieke medewerkers, die allemaal hetzelfde moeten doen, stelt Wim Derksen, hoogleraar Bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit. Ze hebben nergens anders meer tijd voor dan ‘voor het kopiëren van de gedachten van de buurman of erger, de baas’. Ze zijn zo identiek dat ze oppervlakkig worden’ (NRC 4-1-14).

Flexwerk kan vele vormen aannemen, van uitzendkracht en seizoenswerker tot werknemer met nulurencontract. Gemeenschappelijk kenmerk is het ontbreken van een vast arbeidscontract en een vaste werkplek. Die situatie is ongemerkt allang de standaardaanstelling geworden aan Nederlandse universiteiten. André Linnenbank (51) is thans de academicus met de langste staat van tijdelijke dienst, namelijk vijftientig jaar. Hij is gebleven, maar velen houden de wetenschap na verloop van tijd voor gezien. Hierdoor verdwijnt regelmatig cruciale kennis (Volkskrant 2-9-14). Flexonderzoekers zwijgen als regel over hun situatie, maar incidenteel wordt er geklaagd, zoals door Marc Davidson, flex-onderzoeker en -docent aan de Universiteit van Amsterdam (Volkskrant 16-9-14). De werknemers zijn afhankelijk gemaakt van het binnenhalen van geld bij NWO of elders: ‘Wetenschappelijk personeel in continue onzekerheid laten verkeren over hun toekomst is dus simpelweg een keuze van de universiteiten’. De nood onder de flexwerkers is al zo hoog gestegen dat Davidson ongebruikelijke oplossingen voorstelt, zoals het achteraf betalen voor output of een aanstelling als thuiswerkende wetenschappelijke zzp’er.

12. Studenten

Studenten hebben tegenwoordig het woord universiteit vervangen door ‘school’. Verschooling heeft inderdaad het karakter van het hoger onderwijs fundamenteel veranderd. Studies zijn zo efficiënt mogelijk opgezet, om zoveel mogelijk studenten in zo min mogelijk tijd tot bachelor of master te processen. De moderne propedeuse is VWO-7, zei Carel Stolker, rector van de Universiteit Leiden. Taalcurssen, oudergesprekken, aanwezigheidsplicht en huiswerkcontrole houden studenten bij de les, alleen nablijven en de strafmiddag ontbreken nog. In de nieuwe studieprogramma’s houden wekelijkse toetsjes met strikte deadlines het tempo erin. Het regeringsbeleid heeft de afhakende student benoemd als het grootste risico voor een universiteit. Om dat te voorkomen zouden selectie aan de poort en een numerus clausus nuttig zijn, een systeem dat steeds vaker ingang vindt. Ook het zo snel mogelijk uitselcteren van zwakke studenten in het eerste studiejaar krijgt veel aandacht. Voor laatbloeijs is geen plaats meer. De Erasmus Universiteit introduceerde de curieuze slagzin ‘nominaal is normaal’, dat wil zeggen dat studenten die in hun eerste jaar een fors opgehoogd percentage studiepunten niet halen van verdere studie worden uitgesloten: niet goed, geld weg. Het bindend studieadvies (BSA) wordt op alle universiteiten ingevoerd. Een parallelle ontwikkeling is dat de eisen worden teruggeschroefd; moeilijke vakken verdwijnen bijvoorbeeld her en der uit het eerste studiejaar. In *HO Management* wordt het ‘nominaal is normaal’ concept gezien als ‘een grote stap voorwaarts’, waardoor studeren een ‘rijkere ervaring’ wordt. Als voorbeeld wordt genoemd een nieuwe Rotterdamse ceremonie voor geslaagde propaedeuse-studenten die

‘in het zonnetje’ werden gezet en die ‘hard applaudisseerden voor de studenten met de hoogste cijfers’ (HO Management 11-12).

Studenten hebben in de afgelopen jaren weinig van zich laten horen. Het is vrij uitzonderlijk wanneer een student als Maartje ter Horst (Universiteit Utrecht) kritiek ventileert (Volkskrant 2-11-13). Zij wijst er nog eens op dat tussen 1998 en 2012 het aantal studenten toenam van 160.000 tot 245.000, terwijl het onderwijs 4.000 fte verloor (een fulltime equivalent is een werkweek van 38 uur). Maar wel kwamen er tussen 2005 en 2010 18% meer managers en 34% meer public-relations-medewerkers. Het aantal studenten per docent is in een paar jaar tijd verdubbeld. Het resultaat is, schrijft zij, een potemkin-dorp. Ook Martine Oldhoff, studente Theologie aan de Universiteit van Amsterdam, liet een kritisch geluid horen: ‘De excellentie-cultuur en de zesjes-cultuur zijn in hun huidige vormen allebei af te wijzen, omdat ze het verlengstuk zijn van een maatschappij met economie als levensdoel’ (NRC 16-1-14). De kritiek blijft echter marginaal, ook in een bijlage van *NRC Handelsblad* over de universiteit als ‘wetenschapsfabriek’ (NRC 31-5-14). Toch dringt langzaam maar zeker bij studenten het besef door dat ze bij de universiteiten de sluitpost zijn.

De studenten zijn, naast de docenten, slachtoffer van de in enkele jaren verdubbelde en nog steeds groeiende werkdruk. Die is niet uniek voor de universiteit, maar heeft het hele onderwijs getroffen. In het Middelbaar Beroepsonderwijs (MBO) vond in 2014 een estafettetaking plaats tegen de toenemende werkdruk (Volkskrant 2-3-14). Ook in het MBO krijgen docenten steeds meer onderwijsuren, en dat gaat ten koste van voorbereiding, nakijken, feedback en begeleiding. Op de universiteiten wordt gezocht naar goedkope

oplossingen. Deels door online colleges en tentamens, deels door de omvang van werkgroepen te verruimen, en door een ander type werkcollege, waarbij studenten alleen referaten presenteren en elkaar commentaar geven, terwijl de docent ondertussen de opdrachten van de vorige week zit na te kijken om zijn eigen deadline te halen.

Studenten geven weinig openlijke kritiek op het systeem, doordat hun ongenoegen door het management is gekanaliseerd in de richting van de docenten. Na elk college worden studenten uitgenodigd om digitaal en anoniem hun docenten te beoordelen. De vragenlijsten zijn door de managers opgesteld, en bevatten vaak suggestieve vragen. De studenten zijn zich er niet van bewust dat iedere kritische opmerking hunnerzijds met open armen wordt ontvangen door het management, dat over elke docent een dossier opbouwt waarmee deze te allen tijde kan worden ontslagen. Op deze manier dragen studenten zonder het te beseffen bij aan het flexwerk-systeem, met als gevolg dat ze onervaren docenten beoordelen, die mede door hun beoordelingen voortdurend worden vervangen door nog minder ervaren docenten, in een neerwaartse spiraal.

Het tegen elkaar uitspelen van docenten en studenten is voor het management een sport geworden. Onderdeel daarvan is het opstellen van steeds uitgebreidere examenreglementen, die de omvang van een wetboek van strafrecht hebben gekregen. Daarnaast worden docenten verplicht steeds uitgebreidere studiehandleidingen te schrijven, waarin van uur tot uur de plichten en rechten van studenten en docenten tijdens een cursus vastgelegd zijn, met literatuuropgaves die tot op de pagina zijn berekend vanwege de maximale studielast en om het betalen van copyright te vermijden. Verder zijn er lijsten

van deadlines en compensatie-regelingen. Dat alles is alleen digitaal beschikbaar, zodat de papieren omvang van zulke bulkboeken niet meer opvalt. Bij tentamens moeten docenten uitgebreide protocollen maken met de enig juiste antwoorden en een matrix voor de becijfering tot achter de komma. Jan Derksen, klinisch psycholoog aan de Radboud Universiteit wees op het resultaat van deze ontwikkeling: die breekt de begaafde student in de knop (Volkskrant 25-9-14). Aan zijn faculteit worden masterscripties 'gewogen door een commissie die een reglement hanteert waarin nauw omschreven staat waaraan de thesis moet voldoen' met een 'uiterst eenzijdige visie op hoe wetenschappelijk onderzoek eruit dient te zien'. Als er geen data in staan die met statistiek zijn bewerkt mag je niet afstuderen. Theoretisch onderzoek is bij implicatie verboden. Studenten moeten zich aanpassen 'als een mak schaap aan hoe van hoger hand is bedacht dat wetenschap werkt'. Het resultaat: 'De wijze waarop studenten in de psychologie worden getraind heeft niets te maken met het opleiden van academici die autonoom en kritisch kunnen denken, maar gaat vooral over het leren toepassen van een methodisch en statistisch kunstje'.

De reglementen waaraan studenten en docenten door het management worden onderworpen zijn gegoten in abstract-juridische bewoordingen die universeel toepasbaar zijn. Er wordt alleen naar procedures gekeken, niet naar inhoud. Het gevolg is dat studenten beginnen met het bestuderen van de reglementen in plaats van de studiestof. Er is al een paar jaar een bewapeningswedloop gaande tussen studenten en docenten. Wanneer de docent op een foutje kan worden betrapt, kan de student compensatie eisen of zelfs een geldelijke vergoeding. Op deze wijze worden studenten van meet af aan

meegezogen door het bureaucratische monster waarin de universiteiten zijn veranderd. De huidige universiteit leidt geen wetenschappers op, maar bureaucraten. Typerend is in dit verband de 'code of conduct' die geldt voor studenten aan het Amsterdam University College (Clara van de Wiel, Folia Magazine 6-11-13). Zij mogen geen kritiek hebben, en die zeker niet naar buiten brengen. De studenten worden aangemoedigd hun medestudenten aan te geven bij de decaan, die dan passende maatregelen treft. Ondertussen blijft het gehele niet-wetenschappelijk personeel buiten schot. Zij hebben geen tenure track aanstelling, geen verplichte 'output', en ze worden niet beoordeeld door de studenten. Veel klachten over het onderwijs zouden bij de managers terecht moeten komen, zoals te kleine zalen, niet-functionerende apparatuur, zoekgeraakte cijfers en dergelijke, maar ook daarop worden alleen de docenten afgerekend.

13. Studieleningen

De meest ingrijpende verandering in de status van de student is het afschaffen van de basisbeurs. De studiefianciering heeft in de afgelopen vijftig jaren veel veranderingen ondergaan. Aanvankelijk kregen alleen studenten van onbemiddelde ouders een beurs. Daarna kwam de basisbeurs voor alle studenten, een overheidstoelage die werd omgezet in een gift na het voltooien van een studie. Deze basisbeurs is in 2014 afgeschaft. Studenten moeten voortaan geld lenen om collegegeld te betalen en in hun levensonderhoud te voorzien. Behalve als ze rijke ouders hebben of 's nachts een bijbaan nemen. Politieke tegenstand was er nauwelijks. Carola Schouten, kamerlid voor de ChristenUnie, was een van de weinige tegenstemmers en sprak van beleid dat ambitie straft, de toegankelijkheid van onderwijs vermindert en jongeren opzadelt met jarenlange schulden. Dezelfde argumenten worden door studenten gebruikt, maar zijn meteen door minister Bussemaker van tafel geveegd. Er zou een miljard euro mee worden bezuinigd en een deel van dat geld zou ze gaan gebruiken om 'de kwaliteit te verhogen'. Ze kondigde zelfs onderwijs in een nieuw vak aan: '21st century skills'. Niemand weet wat ze ermee bedoelde, zijzelf vermoedelijk ook niet. Niet iedereen hechtte geloof aan haar beloftes. Er werd gewezen op de vernietigende kritiek van de Raad van State op het wetsontwerp van deze minister, die echter de bezwaren wegwuifde 'met een paar kantjes beleidsappelmoes' (Marc Chavannes, NRC 27-9-14). Met het leenstelsel gaat de universiteit terug naar de middeleeuwen, of op zijn minst naar de negentiende eeuw, want voortaan kunnen alleen rijke ouders zich permitteren om hun kinderen naar een universiteit te

sturen zonder ze vanaf hun jeugd met schulden op te zadelen, waarschuwt Leo Prick (NRC 31-12-13). Voor toekomstige regeringen zal het systeem nog nuttig worden, want mensen met schulden houden zich gedeisd. De intelligentsia van toekomstige generaties zal slechte arbeidsomstandigheden zwijgend accepteren en elke neiging tot protest onderdrukken.

Waar het heen gaat is te zien in Amerika. Daar is de totale studieschuld 1.200.000.000.000 dollar. De gemiddelde individuele studieschuld is 25.000 dollar (Ilse van Heusden, NRC 5-8-13). Wie in Harvard studeerde heeft een veel grotere schuld opgebouwd, want die universiteit rekent 30.000 euro collegegeld per jaar. Omdat studenten gemakkelijk kunnen lenen tegen aanvankelijk niet al te zware lasten, hebben universiteiten hun collegegeld steeds verder verhoogd, zoals Richard Vedder schreef in zijn boek *Going broke by degree. Why college costs too much*. Dat boek verscheen tien jaar geleden, werd kritisch ontvangen, maar dat Vedder een serieus probleem aansneed werd alom erkend. Opmerkelijk is dat dit relevante boek in geen enkele Nederlandse universiteitsbibliotheek te vinden is. De Amerikaanse studieschuld van 1.000 miljard dollar wordt gezien als een zeepbel, omdat het enige onderpand bestaat uit de snel verouderende kennis van afgestudeerden. In Amerika krijgen veel afgestudeerden geen werk op hun opleidingsniveau. Ze verdienen minder dan verwacht en hebben dus een probleem met de aflossing. Dezelfde problemen spelen in Engeland, waar oude studieschulden door de staat worden verkocht aan een deurwaardersbedrijf, dat de inning met meer aandrang gaat uitvoeren. In Nederland is de gemiddelde studieschuld 19.000 euro. De Nederlandse collectieve studieschuld groeit snel richting zeven miljard euro. Ook hier kun-

nen studenten over enkele jaren de deurwaarder op hun stoep verwachten. Soms nog minderjarige schoolverlaters krijgen te maken met twee commerciële bedrijven, universiteiten en banken, en hun lening kan een woekerpolis worden. Op zijn minst moet dit financiële product voorzien worden van de van overheidswege verplichte waarschuwing: Let op! Geld lenen kost geld.

14. AIO's

Een universitaire studie duurt in Nederland drie jaar, dan moet de titel Bachelor behaald zijn. De meeste studenten doen er een vervolg van één of twee jaren bij, en krijgen dan de titel Master. Wie door wil gaan in de wetenschap kan proberen om AIO te worden, assistent-in-opleiding. De figuur van de AIO werd ingevoerd in 1986 als betaalde functie die een doctorandus in staat stelde om in vier jaar tijd een proefschrift te schrijven. Bij de introductie in 2004 van een nieuwe functieordering werd de term vervangen door 'promovendus', maar AIO bleef in de praktijk de gebruikelijke aanduiding. Ondertussen verslechterde de status van de AIO of promovendus op sommige universiteiten tot student-met-beurs.

Wie AIO wordt, merkt al snel wat de realiteit van de Nederlandse universiteiten is. Het merendeel wordt wegwerp-wetenschapper. AIO's hebben maar vier of vijf jaar gestudeerd, en al hebben ze de titel Master, hun kennis is beperkt. Toch moeten zij het onderwijs in de bacheloropleiding verzorgen. Studenten krijgen dus les van docenten die nog geen serieuze proeve van bekwaamheid hebben afgelegd in de vorm van een dissertatie. En die bovendien geen ervaring hebben in het geven van onderwijs en dat ook niet zullen krijgen, want na hun kortstondige dienstverband zullen zij in meerderheid vervangen worden door nieuwe AIO's, die op hun beurt evenmin enige ondervinding kunnen verwerven. De 'onderwijs-AIO's', die tegenwoordig worden aangesteld, besteden officieel 60% van hun tijd aan onderzoek en 40% aan onderwijs. Maar eigenlijk kunnen ze beter de vakkenvullers van de universiteiten genoemd worden. Letterlijk, want ze geven lessen in vakken die door anderen, het

uitdunnende bestand van medewerkers in vaste dienst, zijn bedacht en voorgekookt. Daarbij komt ook nog eens dat AIO's concurrentie krijgen van master-studenten. Aan de Universiteit van Amsterdam worden die nu al ingezet om het onderwijs aan bachelor-studenten te verzorgen.

AIO's zitten klem in het systeem: ze hebben de verplichting een proefschrift te schrijven - dat kost veel tijd - en de verplichting les te geven - dat kost nog meer tijd, en vergt veel energie en een hoge concentratie. Van de vier jaren die vroeger waren uitgetrokken voor onderzoek, blijven slechts twee jaar over. Om aan beide verplichtingen te voldoen is een normale werkweek uiteraard niet voldoende. Om toch op papier te laten zien dat de moderne universiteit efficiënt geworden is, verplicht het management AIO's tot 'tijdschrijven'. Het is één van de voorbeelden hoe het management docenten opzadelt met administratieve taken, want het van uur tot uur bijhouden van eigen werkzaamheden kost ook weer tijd. Natuurlijk kunnen AIO's niet hun daadwerkelijk aan onderwijsvoorbereiding bestede tijd op zo'n formulier invullen. Een AIO die teveel tijd kwijt is aan het voorbereiden van colleges, zal immers des te sneller ontslagen worden. Dus moeten er fictieve tijden worden ingevuld. Zo krijgen AIO's meteen hun eerste les in universitaire fraude.

Het AIO-schap is weinig populair vanwege de lage verdiensten en het ontbreken van een carrière-perspectief. Bovendien is het aantal promovendi-plaatsen aan universiteiten de laatste jaren afgenomen. Op dit moment zijn er plannen alle promovendi/AIO's te reduceren tot studenten, dat wil althans de VSNU. Wanneer promovendi een terug te vorderen beurs krijgen, is dat mooi meegenomen als bezuiniging. Maar, wanneer AIO-promovendi definitief tot studen-

ten worden gedegradeerd zullen Nederlandse studenten helemaal niet meer willen promoveren. Zij zullen een carrière kiezen buiten de uitzichtloze wetenschap. Dat concluderen drie promovendi, Victor de Graaf, Cathelijn Waaijer en Susanna Gerritse, namens het Promovendi Netwerk Nederland (PNN) (NRC 30-8-14). Nu al worden de beste studenten nog vóór het behalen van de mastertitel weggelokt door het bedrijfsleven, dat veel hogere salarissen en veel betere arbeidsvoorwaarden aanbiedt. Voor de universiteit blijft slechts de tweede keus over.

15. Commercialisering

In 1969 publiceerde Judicus Verstegen *De koekoek in de klok*, een roman die speelt in de geologische faculteit van de Universiteit van Amsterdam. De hoofdpersoon brengt naar buiten dat enkele hoogleraren zich door een oliemaatschappij - Shell - laten betalen voor gebruik van het laboratorium. De 'koekoek in de klok' was wat tegenwoordig een klokkenluider wordt genoemd. De hoogleraren herkenden zichzelf in het boek. Ze stapten naar de rechter en wisten het boek verboden te krijgen. De hele opslag werd vernietigd.

Een halve eeuw later is de wereld van de wetenschap ook in dit opzicht op zijn kop gezet. De Amsterdamse hoogleraar Joost Frenken vertelt in *De Volkskrant* trots dat hij van het bedrijfsleven geld heeft gekregen voor een nieuw laboratorium voor onderzoek. De uitkomsten zijn bestemd voor zijn financier, de chipfabriek ASML, en als appeltje voor de dorst heeft hij hiernaast een eigen bedrijf opgezet. De industrie en de universiteit hebben in deze onderneming evenveel geld gestoken: 'Vroeger werd dat een beetje vies gevonden' voegt Frenken eraan toe, om te benadrukken hoeveel vooruitgang er is geboekt (29-11-14). Niet iedereen denkt er zo over. Thomas von der Dunk had een paar maanden eerder in dezelfde krant een artikel geschreven met als kop: 'Universiteit is tot hoer van het bedrijfsleven verworden' (Volkskrant 1-7-13).

De nauwere verstrengeling tussen universiteit en bedrijfsleven is al veel langer gaande. Aan de TU Delft mogen hoogleraren van oudsher een dag per week besteden aan de eigen onderneming, met doorbetaling van salaris. Wat vroeger in het duister gebeurde, kan nu dus openlijk. Af en toe wordt nog wel de waarschuwing gehoord

dat hoogleraren die nauwe banden aanknopen met het bedrijfsleven zich op een hellend vlak begeven. De academische vrijheid komt immers in gevaar. In het bedrijfsleven geldt: wie betaalt bepaalt. Dat wordt voortaan de regel bij de uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek. Regering en NWO hebben desondanks ‘publiek-private samenwerking’ inmiddels tot prioriteit uitgeroepen vanwege de zegenende ‘kruisbestuiving’. Het is even wennen, want toen twee Groningse hoogleraren een bepaald mondwater aanprezen, bleek er plotseling geen kruisbestuiving te zijn, maar belangenverstrengeling, omdat het sponsorende merk in hun onderzoek als beste uit de bus kwam. Het leidde tot wat ophef, maar niet tot ingrijpen. *De Groene* deed onderzoek naar ‘Ondernemende professoren’ en constateerde: ‘Nevenfuncties leiden tot belangenverstrengeling’. Dat geldt eens te meer voor de ‘bijzondere’ hoogleraren wanneer die door bedrijven worden benoemd. Praktijk-hoogleraren accountancy zwijgen bijvoorbeeld over de problemen in hun sector, zoals bekend variërend van valsheid in geschrifte tot ethisch laakbaar gedrag. Ze zijn dus niet serieus te nemen, zegt Jan Bouwens, zelf voltijds hoogleraar Accountancy (NRC 21-10-14).

Er zijn door de regering negen ‘topsectoren’ aangewezen, die eerst werden gefinancierd uit FES-geld, de aardgasbaten, maar nu uit de ‘eerste geldstroom’ worden bekostigd, dat wil zeggen door het ministerie van onderwijs. De prioriteit ligt bij het economisch nut van het onderzoek en het verwachte rendement. Er wordt gesproken van ‘economisering van het onderwijs’. Universiteiten krijgen een economische functie. Staatssecretaris Sander Dekker juichte: ‘Dat we geweldige wetenschappers in huis hebben, is bijvoorbeeld voor sommige buitenlandse bedrijven echt een reden om zich hier

te vestigen’ (Volkskrant 12-11-13). In 2014 kregen de topsectoren 64 miljoen extra ter bevordering van een intensievere samenwerking tussen universiteiten en het bedrijfsleven. Deze ontwikkeling heeft inmiddels binnen de wetenschap kritiek opgeroepen, van onder anderen hoogleraar Sociologie Willem Schinkel, die erop wees dat het topsectoren-beleid vooral gevestigde economische belangen dient (NRC 7-3-14), en van voormalig rector-magnificus Alexander Rinnooy Kan, die fundamenteel onderzoek ziet verdwijnen (NRC 27-5-14).

Ter ondersteuning van dit beleid heeft de regering een nieuwe adviesraad opgericht, de Adviesraad voor Wetenschap, Technologie en Innovatie (AWTI), als de opvolger van eerdere raden op dit gebied, de AWT en de RAWB. Deze nieuwe ‘strategische adviesraad’ heeft als doelstelling ‘het maximaliseren van het maatschappelijk rendement van de wetenschappelijke inspanning’. Hoge kwaliteit betekent: ‘nieuwheid, validiteit en belang’. Maar als er geen ‘maatschappelijke behoefte’ is, dan heeft onderzoek ‘geen prioriteit’. Het uiteindelijke doel is het omvormen van universiteiten tot scienceparken waar de grenzen met het bedrijfsleven geheel vervaagd zijn. Onderwijs wordt een bijproduct. Een grote stap in die richting is gezet in de nota ‘Wetenschapsvisie 2025. Keuzes voor de toekomst’, waarin naast het bedrijfsleven ook de maatschappij invloed op de wetenschap krijgt, wat in de praktijk zal inhouden dat de politiek bepaalt waar de wetenschap zich mee bezig gaat houden. Twee thema’s zijn al genoemd, en dus voorgeschreven: ‘gezond ouder worden, en ‘big data’. De samenwerking van een Nationale Wetenschapsagenda is in handen gelegd van een ‘Kenniscoalitie’ onder leiding van NWO, die als ‘stuurgroep’ gaat bepalen wat er onderzocht gaat worden in de komende tien ja-

ren. En die dus ook gaat bepalen wat er niet onderzocht gaat worden.

De zorgen in de wereld van de wetenschap zijn groot. Zelfs op de website van de KNAW staat een beleefde, maar vernietigende kritiek op de plannen van minister Bussemaker en staatssecretaris Dekker. Bovendien schreven 69 winnaars van de Spinozapremie een open brief om hun zorgen over de nieuwe inrichting van het Nederlandse onderzoeksbeleid kenbaar te maken (Volkskrant 12-12-14). Er zal geen plaats meer zijn voor vrij, nieuwsgierigheidsgedreven onderzoek, zo vrezen zij. Hoogleraar Bert Meijer is om die reden per direct opgestapt uit het NWO-bestuur, dat zich aan de nieuwe wetenschapsvisie had gecommitteerd. Hans Clevers, voormalig president van de KNAW, maakte er bezwaar tegen om NWO aan 'sturing door tal van partijen' te onderwerpen. De industrie krijgt zo volgens hem een nog steviger greep op het wetenschapsbedrijf. Een ander effect is dat de universiteiten, althans de Colleges van Bestuur, greep krijgen op NWO. Opvallend, want NWO was opgericht om onderzoek los te koppelen van de universiteiten. Clevers schrijft hierover: 'Zo'n tegenkracht heb je nodig gezien de agenda's van deze partijen.' Een ietwat cryptische formulering, die nieuwsgierig maakt: welke agenda's? welke partijen? Wat Clevers ook dwars zit is dat zijn KNAW wel de concept-tekst van de Nationale Wetenschapsagenda te zien kreeg, maar zonder de passages over NWO. Die passages waren leeg: 'Dat was al een teken aan de wand'. Hij geeft hier een uniek kijkje in de omgangsvormen binnen de hogere regionen van de wetenschap.

Ondertussen is ook de Adviescommissie Nationale Roadmap Grootchalige Onderzoeksfaciliteiten aan de slag gegaan. Het zijn dertien 'topwetenschappers' onder voorzitterschap van Emmo Meijer, Corporate Director R&D van FrieslandCampina, voorzit-

ter van de Raad van Toezicht van de Universiteit Utrecht en buitengewoon hoogleraar Bio-organische Chemie aan de Technische Universiteit Eindhoven, en hij is niet toevallig ook lid van de AWTI. De laatste jaren zijn er door de regering allerlei nieuwe instellingen en commissies ingesteld om het eigen overheidsbeleid te legitimeren. Het is een kwalijke gang van zaken die zich onopgemerkt genesteld heeft in de Nederlandse politieke cultuur. De nieuwe instellingen worden vervolgens bemand door de usual suspects uit de Nederlandse kennissen-economie.

Het kernbegrip 'valorisatie' is argeloos omarmd door de universiteiten. Het betekent dat onderzoek een maatschappelijk belang moet hebben, in de praktijk is dat echter bijna uitsluitend beperkt tot een economisch belang, en hoe groter het economisch belang, des te meer prioriteit krijgt dat onderzoek. Proefschriften in Maastricht moeten nu al een hoofdstuk bevatten met antwoorden op vragen als: 'In welke concrete producten, diensten, processen, activiteiten of bedrijvigheid worden je onderzoeksresultaten vertaald en vormgegeven? Wat is de planning, zijn er eventuele risico's, wat zijn de marktkansen en wat zijn de kosten?' (Volkskrant 8-12-14). En hoe moet deze valorisatie, de maatschappelijke kwaliteit van onderzoek, beoordeeld worden? Met deze kwestie zijn de managers al druk in de weer, want er moet nog veel gebeuren voordat er bruikbare meetinstrumenten zijn ontwikkeld. Maar het begin is er, en het heet SIAMPI (Social Impact Assessment Methods for Research and finding Instruments through the study of Productive Interactions between Science and Society). En dan is er ook nog ERiC (Evaluating Research in Context), een project dat de 'valorisatie-agenda' gaat vaststellen.

Ingrid Robeyns, hoogleraar Ethics of Institutions in Utrecht zegt in *NRC Handelsblad* (29-3-14): ‘Er wordt over wetenschap vooral instrumenteel gedacht, kijk naar de Miljoenennota en de vragen die daarin gesteld worden over de inrichting van het wetenschaps-systeem: ‘kiezen de onderzoekers voor de juiste onderzoeksvragen, hebben de onderzoeksresultaten de maximale impact op de maatschappij?’ en ‘is de huidige inzet van middelen optimaal voor het bereiken van een maximale maatschappelijke output?’ De discussie gaat over zaken als hoe komt er meer competitie, hoe valt er meer geld uit Europa te halen? Men gaat voorbij aan de fundamentele rol van universiteiten als centrum voor kritisch en onafhankelijk nadenken. Volgens haar is de fundamentele vraag van dit moment: ‘wat laten we los als we het beleid op deze manier voortzetten?’ Het is, helaas, een retorische vraag.

16. Profilering

Universiteiten doen tegenwoordig hun uiterste best zichzelf te profileren als commerciële bedrijven. Ze denken dus dat ze reclame moeten maken om studenten te trekken. Een voorbeeld is de acht krantenpagina's tellende ‘Commerciële Bijlage’ bij *NRC Handelsblad* (9-9-14) van de Universiteit Leiden, met op de voorpagina de slagzin: ‘Na eeuwen is Leiden nog steeds koploper in de wetenschap’. Er wordt veel geld besteed aan advertenciacampagnes die bedoeld zijn om studenten weg te lokken bij andere Nederlandse universiteiten, alweer een perverse prikkel.

Elke universiteit heeft tegenwoordig een bloeiende public-relations-afdeling. Van oudsher had elke universiteit een eigen tijdschrift met een onafhankelijke redactie. De universiteitsbladen zijn in de jaren 1990 getransformeerd tot propagandabladen met glossy uiterlijk. Alleen het *Folia Magazine* (UvA) en *Ad Valvas* (VU) weten hun onafhankelijkheid te bewaren. Historica Judith Thissen deed onderzoek naar de publieksvoorlichting van de Universiteit Utrecht. In 1987 was de opdracht informatie geven die ‘altijd eerlijk’ moest zijn. Tegenwoordig moet gezorgd worden voor ‘een reputatie bij stakeholders die congruent is met wat de universiteit wil zijn’. Wie zijn trouwens die ‘stakeholders’, een geliefd woord bij universiteitsbestuurders? In elk geval ontbreken de gebruikelijke ‘belanghebbenden’ van een normaal bedrijf, zoals eigenaren, aandeelhouders, leveranciers en kopers. De universiteit doet immers alleen maar alsof ze een bedrijf is en speelt dat ze een product aflevert en klanten heeft.

Net als supermarkten zijn universiteiten hun aanbod gaan verbreden. Aanvankelijk gebeurde dat met het inrichten van nieuwe stu-

dierichtingen met modieuze vakken, te beginnen met Bedrijfskunde. Net als echte supermarkten gingen ze filialen openen, zoals de Universiteit van Leiden in Den Haag, de Universiteit Utrecht in Middelburg en de Universiteit Groningen in Dwingelo. Er kwamen vanaf 1980 steeds meer studievakken in de schappen te liggen, maar in de jaren 1990 drong het besef door dat sommige klanten een beter product willen dan het huismerk. Daartoe werd binnen bestaande studies een ‘honours course’ mogelijk gemaakt, met extra vakken. Ook kwamen er, eveneens naar Amerikaans voorbeeld, ‘university colleges’, die zich adverteren als ‘kleinschalige en hoogwaardige bacheloropleidingen’. De Utrechtse bestuurder Hans Adriaansen richtte het eerste op, het Roosevelt College in Middelburg, en hij voorspelt: ‘Opkomst liberal arts colleges is pas het begin’ (Volkskrant 20/22-8-14). In Middelburg is de voertaal Engels. Nederlandse studenten zijn verplicht onderling Engels te spreken. Het collegegeld is hoger dan het gewone: voor Nederlandse studenten 2.656 euro, buitenlanders betalen 8.188 euro. De university colleges groeien als kool. In 2009 waren er 1.437 studenten, in 2013 waren dat er twee keer zoveel. Kamerlid voor de SP Jasper van Dijk heeft echter reserves: ‘Er wordt door de university colleges geselecteerd op centen in plaats van talenten. Er mag geen restonderwijs komen met massale hoorcolleges’. Dat is in feite waarnaar de regering streeft. Het kabinet gaf universiteiten alvast toestemming om dubbel collegegeld te eisen voor ‘topstudies’ en zogenaamde ‘excellentie-trajecten’, etiketten waarin de plannen van minister Bussemaker voorzien. In de jaren 1960 werden goede studenten beloond met kwijtschelding van hun beurs, tegenwoordig moeten goede studenten dubbel collegegeld betalen. In de universitaire wereld wordt alles op zijn kop gezet. Het

uiteenrafelen van het universitaire onderwijs in een dure bovenlaag en een goedkope onderlaag vordert gestaag.

17. Privatisering

De voortschrijdende privatisering van universiteitstaken hangt nauw samen met de commercialisering van het wetenschapsbedrijf. Al jarenlang is dat proces aan de gang. In 2010 schreef Ries Dul-laert: 'Universiteiten lijden in stilte. De Universiteit van Amsterdam bezuinigt op schoonmaak, openingstijden van bibliotheken, er is een personeelsstop, kleine, dure studies worden afgeschaft, video-colleges worden ingevoerd, en communicatiewetenschappen wil de hoorcolleges wetenschapsfilosofie alleen nog via video aanbieden. Het enige onderdeel van de organisatie dat wordt uitgebreid is de public-relations afdeling' (Trouw 2-7-10). Matthias van Rossum, onderzoeker aan de Vrije Universiteit, heeft drie jaar later beschreven hoezeer het 'bedrijfsmatig beleid' faalt (NRC 18-5-13). Hij somt op: het uitbesteden van diensten aan bedrijven, centralisatie en digitalisatie van de ondersteuning gevolgd door ontslag van de helft van het ondersteunend personeel, grootschalige nieuw- en verbouw, komst van flexwerkplekken, verlies van spaargeld bij IJslandse banken en verzwegen derivaten, inhuur van kostbare externe adviseurs, en de uit dit alles voortvloeiende tekorten. Deze ontwikkelingen werden in gang gezet door het College van Bestuur onder aanvoering van voorzitter René Smit en gesteund door de Raad van Toezicht onder leiding van Cees Veerman, oud-minister van landbouw. Smit en Veerman zijn inmiddels alweer vertrokken bij de Vrije Universiteit, maar het beleid bleef ongewijzigd. Ook rector magnificus Lex Bouter stapte na veel kritiek op, waarna hij prompt werd benoemd tot hoogleraar Methodologie en Integriteit. Zijn oratie was getiteld *Perverse prikkels of rotte appels*. De buitenwereld was verbijsterd. Op de web-

site van het VU-blad *Ad Valvas* kwam een anonieme reactie: ‘Hoe bezopen wil men het hebben?’ Maar het is niet bezopen, het is een duidelijke statement, die bewijst dat de bestuurlijke elite ongegeneerd de grenzen van macht en ethiek opzoekt. En dat geldt zeker voor de Vrije Universiteit waar enkele jaren geleden tijdens het rectoraat van Bouter de grootste inbreuk op privacy ooit plaatsvond, het met tientallen camera’s opnemen van patiënten op de afdeling Spoedeisende Hulp van het VU-Medisch Centrum om te verwerken in een televisie-serie van een commerciële TV-zender onder de titel ‘24 uur op leven en dood’. Deze reality soap werd meteen tegengehouden en heeft repercussies tot op heden. Van Rossum noemt de ‘desastreuze en vooral autocratische koers’ die de Vrije Universiteit vaart symptomatisch voor de ‘ontsporende bestuurscultuur’ aan de Nederlandse universiteiten.

Het uitbesteden van onderwijs is een volgende stap, die eigenlijk al genomen is. De laatste jaren zijn er steeds meer bureaus gekomen die studenten bij hun bachelor of master-scriptie begeleiden of deze in opdracht schrijven. ‘Scriptieschrijvers verdienen grof geld aan wanhopige studenten’, aldus *De Volkskrant* (30-7-11). Bij de Kamer van Koophandel staan thans zo’n vijftig scriptiebureaus ingeschreven, constateerde de Algemene Onderwijsbond, die dat een zorgwekkende ontwikkeling vindt. Professionele bijlesbureaus zijn in het middelbaar onderwijs niet meer weg te denken en er zijn particuliere scholen, zoals het Luzac College en Lyceum, die het hele onderwijs voor hun rekening nemen. Iets dergelijks begint zich ook af te tekenen op universitair niveau. Een grote stap in die richting werd genomen door het creëren van een ‘gelijk speelveld’ voor publieke en private onderwijsinstellingen. Er zijn nu ruim dertig priva-

te hogescholen lid van de NRTO (Nederlandse Raad voor Training en Opleiding). En er is al jaren een private universiteit, de Nyenrode Business Universiteit.

Onderzoek kan eveneens worden uitbesteed, en er is al een begin mee gemaakt. Er zijn bureaus gekomen die in opdracht van universiteiten aanvragen voor beurzen verzorgen, in het bijzonder Europese beurzen. Wanneer zo’n miljoenen-beurs wordt toegekend, krijgt het betreffende bureau een aandeel in de winst. Als het zover komt dat een voorstel persoonlijk moet worden toegelicht, krijgen kandidaten zo nodig een toneel-training door professionele theatermakers, zoals het Pandemonia Science Theater.

Gevolg van samenwerking met ‘private partijen’ is dat deze niet alleen invloed krijgen op onderzoek en resultaten, maar dat ze als opdrachtgever publicatie kunnen verbieden. Bij de overheid als opdrachtgever is dat al van oudsher de regel. Carl Koopmans, hoogleraar Beleidsevaluatie aan de Vrije Universiteit, riep de overheid op het publicatieverbod van in opdracht uitgevoerd onderzoek te schrappen (*Volkskrant* 9-12-14). In de huidige standaard contracten voor onderzoek kan de overheid publicatie verbieden, en dat past niet in een democratie, meent hij. Het past natuurlijk ook niet bij een overheid die streeft naar ‘open access’ van wetenschappelijke productie. Samenwerking met bedrijven zal echter een tegenovergesteld effect hebben. Nog gecompliceerder wordt het wanneer onderzoek leidt tot direct economisch profijt of zelfs tot nieuwe patenten. Is er dan ook sprake van ‘open access’, waarbij de patenten tot heil der mensheid vrijelijk beschikbaar worden gesteld?

18. Bureacrativering

Gedurende de afgelopen halve eeuw heeft het hele onderwijs in het teken gestaan van voortschrijdende bureaucrativering. En nog altijd zijn de grenzen niet bereikt. Geert ten Dam, voorzitter van de Onderwijsraad, pleit bijvoorbeeld voor een 'verplichte inschrijving in een publiekrechtelijk lerarenregister' in het middelbaar onderwijs (NRC 3-11-13). Bovendien zouden leraren elke vier jaar moeten aantonen dat ze voldoende aan bijscholing hebben gedaan. Het is niet moeilijk te voorzien wat voor ambtelijke en kostbare gevolgen dat zal hebben. De ontwikkelingen aan de universiteit weerspiegelen deze algemene tendens, met de invoering van onder meer NWO, LOWI, NVAO, QANU en AWTI. Naar de 'bureacrativering en proceduralisering' bij NWO is onderzoek gedaan door Wibren van der Burg. De 'onzichtbare kosten van controle- en selectieprocedures' zijn hoog, concludeert hij. Naar schatting wordt meer dan tien procent van de eigenlijk voor onderzoek bestemde NWO-middelen besteed aan 'overhead', en mogelijk meer. Officiële cijfers ontbreken.

Binnen de universiteiten is de situatie niet anders, ook daar is een proces van bureaucrativering en proceduralisering gaande. Het onderwijs wordt aan steeds meer regels gebonden, colleges moeten tot in de details gepland en beschreven worden. Terwijl de faculteitsbureaus groter werden, werd het aantal docenten en onderzoekers verminderd. De groei van de ene bureaucratie leidde tot groei van de andere. Er kwamen speciale medewerkers om wetenschappers te begeleiden bij het aanvragen van subsidies bij NWO of Europese fondsen. Er kwamen medewerkers om het visitatieproces van NVAO voor te bereiden, onder meer door proefvisitaties te organiseren,

inclusief bijbehorende toneelstukjes. De groei van de bureaucratie in wetenschap en onderwijs is nog weinig onderzocht, al heeft dat grote maatschappelijke relevantie. Wel is er een onderzoek van het bureau Berenschot uit 2007 naar de 'overhead'-kosten (in feite de kosten van de bureaucratie), waaruit blijkt dat universiteiten circa 25% overheadkosten hebben, waarbij dan nog komt 10% voor de onderzoek- en onderwijsadministratie. Misschien zijn deze cijfers aan de lage kant gehouden voor de opdrachtgever, want elders worden hogere percentages genoemd. Een groep kritische wetenschappers, Universitair Reveil, berekende een paar jaar eerder dat de helft van de fte's opgaat aan ondersteunende diensten, en slechts 20% bestemd is voor onderwijs (www.vawo.ruhosting.nl). Plannen om de universitaire bureaucratie verder te laten groeien liggen al klaar. Zo is er het voorstel om verplichte toelatingstesten te organiseren voor aankomende studenten, bepleit door Ivo Arnold en Gerard Baas, hoogleraren aan de Erasmus Universiteit (HO Management 4-13). Het is niet moeilijk zich een voorstelling te maken van de enorme administratie die dit met zich mee gaat brengen, nog afgezien van de beroepsmogelijkheden tegen een afwijzing, die natuurlijk moeten worden ingebouwd, en eventuele schadeclaims bij toewijzing van een beroep.

In de meeste beschouwingen wordt de aaneenschakeling van crises in het universitair bestuur van de laatste jaren gekoppeld aan het falen van het New Public Management. Volgens deze doctrine moest de universiteit gaan lijken op een bedrijf met een product en met klanten. Daarbij kregen de managers de vrije hand om het zogenaamde bedrijf zuinig en doelmatig te maken. Er wordt al decennia net gedaan alsof universiteiten bedrijven zijn, inclusief CEO's.

Daarom worden de klanten, studenten, ook weer verkocht als product. Om de schijn op te houden werd een extra bureaucratische laag ingebouwd om kwaliteit te meten, en de illusie van een markt te creëren: waren de geleverde producten de prijs wel waard? Onderzoeker Jelmer Renema formuleerde het zo: 'Op de wetenschap is een lachspiegelmodel van de vrije markt losgelaten' (NRC 3-5-14). Het New Public Management heeft ook elders geleid tot slecht functionerende semi-publieke bedrijven, zoals bij de woningcorporaties en de spoorwegen. Binnen de universitaire wereld is men zich bewust van dit disfunctioneren, behalve aan de top van deze 'bedrijven', die geen aandeelhouders of vijandige overnames te vrezen hebben. Althans nog niet.

19. Centralisering

De afgelopen decennia hebben fusies in het onderwijs geleid tot een aantal onderwijsmastodonten, waarbij vaak tientallen scholen werden samengevoegd. Het proces ging gepaard met reorganisaties en ontslagen, en veel verzet vanuit het onderwijzend personeel. Hoever het uit de hand kon lopen, toont het voorbeeld van Amarantis, de onderwijskoepel die instortte. En er zijn meer voorbeelden te geven, zoals de Rotterdamse organisatie BOOR, waar mismanagement en gesjoemel in 2013 ertoe leidden dat de directeur en de Raad van Toezicht opstapten, en een commissie onder leiding van Job Cohen een onderzoek moest instellen.

Tegen deze achtergrond is het begrijpelijk dat fusies van universiteiten of faculteiten met wantrouwen worden bekeken. Al jaren geleden werd een plan ontwikkeld tot samenvoeging van de universiteiten van Leiden, Delft en Rotterdam (Bastiaan Bommeljé, NRC 6-9-11). Er was al een naam bedacht, de Corbulo Universiteit. Dat was weer een voorbeeld van de graagte waarmee bestuurders teruggrijpen op de Klassieke Oudheid, in dit geval de Romeinse generaal Corbulo. Hij liet zijn soldaten een zinloze gracht graven tussen Leiden en Rotterdam en een paar jaar later dwong keizer Nero hem zelfmoord te plegen. Zo'n figuur spreekt het universitaire establishment kennelijk aan.

De Zuid-Hollandse fusieplannen staan voorlopig in de ijskast, maar er is meer in voorbereiding. Op 29 juni 2013 kopte *Het Parool* op de voorpagina: "Stiekeme fusie" UvA-VU'. Het ging om de geplande samenvoeging van de bèta-faculteiten van de twee universiteiten. Het stadium was dat van een 'voorgenomen besluit' van de Colleges

van Bestuur. Studenten en ondernemingsraden waren tegen en wilden een halt toe roepen aan deze 'doordenderende trein met onbekende bestemming'. De toekomstige Amsterdam Faculty of Science (AFS) had het nieuwe wetenschappelijke uithangbord van de stad moeten worden, met een budget van 250 miljoen gulden en 9.000 studenten. Het plan ontstond onder druk van Den Haag, dat 'prestatie- en profielafspraken' eiste in de verwachting meer Europees geld binnen te halen en belangstelling te wekken bij het bedrijfsleven. Helaas was er een ongelukkig precedent: de mislukte samenvoeging van de scheikundeopleidingen van de twee universiteiten, een jaar eerder. Van die mislukking waren de studenten de dupe geworden, en daarom namen zij nu het voortouw. Uiteindelijk is het plan eind 2013 afgestemd in de Universiteitsraad van de Universiteit van Amsterdam, omdat de grote meerderheid van de studenten tegenstemde. Clara van de Wiel publiceerde een scherpe analyse van 'De bètatrein die door moest' (Folia Magazine 15-1-14). Het is echter vermoedelijk slechts een kwestie van tijd voordat het blok van de rails wordt verwijderd.

Barend van der Meulen, hoofd Science System Assessment van het Rathenau Instituut, pleit er juist voor dat het proces van centralisatie op volle kracht verder gaat. Hij vindt het maar niets dat de Nederlandse universiteiten 'blijven hangen' in de subtop van de Shanghai-listing. De Shanghai-listing geeft een rangschikking van 17.000 universiteiten wereldwijd, met als criteria onder meer het aantal Nobelprijswinnaars onder oud-studenten. De andere lijst die nauwlettend in de gaten wordt gehouden is de Times Higher Education World University Rankings (THE). Zulke lijsten bestaan amper tien jaar, maar zijn nu al big business en er zijn er ondertussen ruim

veertig. Ze gaan terug op de Amerikaanse listings die sinds 1959 verschijnen (US News, Forbes), waarbij ook naar het comfort van het stadion en de kwaliteit van de campusrestaurants wordt gekeken. Malcolm Gladwell concludeerde in 2011: 'Who comes out on top, in any ranking system, is really about who is doing the ranking.' Toch hecht Van der Meulen veel waarde aan dit soort rankings en hij denkt dat de 'beste' universiteiten de meeste en beste studenten aantrekken, evenals de meeste sponsors en topwetenschappers. De Universiteit Utrecht staat in de Shanghai-listing op plaats 57 - dat moet hoger worden, vindt Van der Meulen. Volgens hem kunnen slechts twee universiteiten door dit 'glazen plafond' breken. Daarom acht hij het noodzakelijk om alle toponderzoek samen te voegen, en daar vervolgens via NWO al het geld naartoe te sluizen. In zijn visie zouden dat de Universiteit Utrecht en de fusie-universiteit van Zuid-Holland (Leiden, Delft en Rotterdam) moeten worden. Een deel van de NWO-gelden moet volgens hem specifiek worden ingezet om buitenlandse toponderzoekers aan te trekken. De excellente onderzoeksinstituten van NWO en de KNAW moeten bij de 'aangewezen topuniversiteiten' worden ondergebracht (Volkskrant 25-8-14).

Van de vele mislukte fusies in de wereld van wetenschap en onderwijs wordt niets geleerd. Een van de kwalijke gevolgen van de fusie-cultuur is het verdwijnen van kleine studierichtingen. Margot Mulken, hoogleraar International Business Communication, en sinds kort decaan van de Faculteit der Letteren van de Radboud Universiteit zegt het zelf: 'Een opleiding voor twee studenten in de lucht houden kan echt niet meer' (NRC 28-11-14). Kleine studies worden in snel tempo opgeruimd, een proces dat al decennia lang

aan de gang is. Alle vreemde talen, ook het Nederlands, worden door deze ontwikkeling getroffen, evenals onder meer wiskunde en filosofie. Frits Kortlandt, hoogleraar Vergelijkende Taalwetenschappen bekijkt het proces anders dan mevrouw Mulken: ‘Zo worden kleine vakgebieden weggepest door de universitaire bureaucratie’ (NRC 2-12-14). Wanneer ze proberen toch nog een volwaardige opleiding te verzorgen, worden hoogleraren gedwongen hun bestuurders te misleiden. Ze onderwijzen in het geheim en illegaal, want anders worden ze gestraft met een extra bezuinigingsronde, omdat ze ‘kennelijk’ te veel ruimte hebben. Nu eens geen fraude, maar ondergronds verzet. Volgens de nieuwe bestuurlijke logica wordt dit jaar de faculteit filosofie aan de Erasmus Universiteit opgeheven, want opgeruimd staat netjes. Om te verhullen dat er met de botte bijl wordt gehakt, is het opheffen van een studie vaak een langdurig proces van als sanering gepresenteerde afbraak. Het is meestal een hinkstapsprong: een opheffing wordt aangekondigd, er volgt protest, er wordt een concessie gedaan en een afgeslankte vorm mag blijven bestaan, waarna een geruisloze opheffing volgt.

Een interessante case study is het Arabisch in Leiden. In de zeventiende eeuw werd daar de eerste leerstoel in die taal in Europa ingesteld. Eeuwenlang was Leiden het mondiale centrum van de Arabistiek, maar inmiddels is dat allang verleden tijd. De opkomst, bloei en verval van deze studie zijn in 2014 beschreven door Richard van Leeuwen en Arnoud Vrolijk. Hun boek werd besproken in *Times Literary Supplement*, waarin meewarig wordt geconcludeerd dat de Universiteit Leiden thans terug is bij de ene leerstoel uit de zeventiende eeuw (Robert Irwin, TLS 21-5-2014). Het is een gênante conclusie in een blad dat door intellectuelen over de hele wereld wordt

gelezen, maar kennelijk niet door Leidse bestuurders en hun toezichhouders. Het belang van het Arabisch is hen kennelijk eveneens ontgaan. Overigens werd in Leiden ook het Hebreeuws als studierichting afgeschaft.

Het opheffen van kleine vakken wordt door bestuurders graag gekoppeld aan het ‘verbreden’ van studies, zoals Ankie Lok, afgestuurd in Nieuw-Grieks aan de Universiteit van Groningen, zag gebeuren. Daar kwam een fusie-studie ‘Europese talen’. Aan de Universiteit van Amsterdam werd Nieuw-Grieks afgeschaft en kwam er een nieuwe opleiding Regiostudies Zuid-Oost-Europa, waarin Turks, Grieks, Kroatisch en Roemeens bij elkaar werden gegooid. Het zijn talen uit verschillende taalfamilies, die zich dus niet gezamenlijk laten onderwijzen, iets wat de manager die dit gedrocht bedacht kennelijk niet wist of niet wilde weten (Volkskrant 15-10-14). De Amsterdamse hoogleraar Rens Bod signaleerde dat Portugees als taal binnenkort aan geen enkele universiteit meer gegeven zal worden, en hij voorspelde dat andere talen, inclusief Frans en Duits zullen volgen (NRC 3-3-12).

Kleine bètavakken worden net zo hard gestraft als kleine alfavakken. Het VU-blad *Campus* (12-12-13) berichtte over de oprichting van de actiegroep Titanic tegen het wurgcontract dat door die universiteit aan de afdeling Aardwetenschappen werd opgelegd, waardoor het een zinkend schip werd. De afdeling werd gewaardeerd als een van de beste studies van de VU, maar wordt nu bedreigd als gevolg van de introductie van een nieuw financieringsmodel. De commissie voor de herstructurering noemde de faculteit prompt een ‘zieke patiënt’. Kleine bèta-opleidingen zijn de dupe, bevestigt Maartje Korver, MA-student hydrologie. Op de website van *Campus*

zijn boze en bedroefde reacties te vinden, zoals: ‘de werkelijke “zieke patiënten” van de VU zijn het management en het bestuur, en die vliegen er niet uit’.

Kritiek op het artikel van Van der Meulen (Volkskrant 1-9-14) leverden Roland Bal, hoogleraar aan de Erasmus Universiteit, en Willem Halfman, verbonden aan de Radboud Universiteit. Een topuniversiteit leidt tot extreme ongelijkheid, zeggen zij. Topuniversiteiten kunnen worden vergeleken met voetbalclubs die elders topspelers kopen. Er komen dan coryfeeën die nauwelijks onderwijs geven, want dat laten ze over aan tijdelijke docenten. In de Verenigde Staten sluit het systeem met topuniversiteiten aan bij de extreem ongelijke samenleving. Dezelfde situatie bestaat in Engeland en Frankrijk, waar de superrijken een carrière kunnen kopen voor hun kinderen. We moeten ons volgens hen niet in deze competitie begeven, want Harvard alleen al heeft evenveel geld als de hele Nederlandse academische sector bij elkaar. Toch ligt de oplossing voor de hand: fuseren met de Vlaamse universiteiten in Leuven en Gent. Die staan allebei ook in de top-honderd van de Shanghai-lis-ting. Deze twee universiteiten zullen in de komende jaren trouwens steeds meer Nederlandse studenten trekken als een goedkoop alternatief van uitstekende kwaliteit.